

A tászoktetői sziklakarczolatok.*

(Csík vármegyében.)

A figyelmet ez emlékekre a konstantinápolyi székely rovás-írásos emlék felfedezésével, megfejtésével kapcsolatosan megjelent publikációk terelték rá. *Sebestyén Gyula* a konstantinápolyi emlék ismertetését a *Vasárnapi Újság* 1913. évi 17-dik számában alig tette közzé, a *Pesti Hirlap* 1913. április 27. vagy 28-iki számában már is megjelent az a napi hír, melynek nyomán utóbb az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára a tászoktetői emlékek megtekintésére és megmentésére e sorok íróját küldötte ki.

A *Pesti Hirlap* említett napihíre a Csík vármegyei Ditró község határában fekvő *Tászoktető*¹ nevű hegy szikláira hívta fel a figyelmet, melyeken a tudósítás szerint hun-székely írásjegyekhez hasonló vésetek igen nagy számmal találhatók. A napihír arról is említést tett, hogy a sziklák legjelentősebb részét egyik ditrói kereskedő — alatta Attila kincset sejtve — levegőbe röpítette ugyan, de ennek ellenére a Tászoktetőn még sok írásos emlék található, melyekről bővebb felvilágosítással id. *Józsa Sándor* ditrói igazgató-tanító szolgálhat, a ki az emlékeket már régóta ismeri.

Hivatkozással e napihírré, Józsa igazgató úrtól privát levélben kértem körülményesebb felvilágosítást a feliratok természetéről, a betűk formáiról s egyben jeleztem, hogy a mennyiben válasza alapján az emlékeket arra érdemesnek találom, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtára igazgatójának, dr. *Pósta Béla* egyetemi tanár úrnak a leletekről jelentést teszek, hogy hatáskörében az emlékek megtekintése, megmentése végett intézkedhessék.

Józsa igazgató úr május 7.-éről keltezett első válaszában arról értesített, hogy levelemre tárgyilagos választ csak akkor adhat, ha a helyszínről a hó eltakarodott és így az emlékek hozzáférhetőkké válnak. Julius hó 24.-éről keltezett második levelében terjedelmesen ismerteti

* Az *Archaeologiai Értesítő* 1913. évi folyamának 468. lapján e tárgyban rövid tudósítás jelent meg, melybe az emlékek felfedezését, fényképezését illetőleg tévedések csúsztak be. Ezeket helyesbítendő, az emlékek felfedezésének körülményeit terjedelmesebben ismertetjük, sem mint az különben szándékunkban lett volna.

¹ A címlapra nyomott térképen 11. szám alatt.

a Tászkotetőn általa felkeresett írásos emlékeket, azoknak véseteiből „ábc“-szerű jegysorozatokot állít össze és egyben a gyergyói székely tulajdonjegyekből is mutatványokat ad s mindkettőről megjegyzi, hogy azok a hun-székely rovás-írás betűformáival sok helyen meglepő egyezést mutatnak. E levelében említi, hogy az emlékek megtekintésére vejét, *Kémenes Antal* főgimn. tanárt is magával vitte. Vett szíves értesítésére a Múzeum igazgatóságának megbízása értelmében igazgató úrral tudattam, hogy aug. 3–5 közt, a Múzeum megbízásából, az emlékek megtekintésére Ditróba érkezem. Július 30-ról keltezett levelében a kiszállás bejelentését Józsa igazgató úr örömmel vette tudomásul s egyben értesített, hogy Ditró más határrészében is található hasonló feliratos emlékek.

1. kép. A sziklakarczolatok lelőhelyének tájképe.

Fig. 1. Site du lieu de trouvaille des gravures de rochers.

így: a *Fekete-sarkon*, az *Orova-patakán*, *Tatár-havason* és a *Barlang* nevű határrészben. E levél vételét követő napon vette a múzeum igazgatósága *Kémenes Antal* főgimn. tanár úr július 31-ről keltezett levelét, melyben bejelentette, hogy az általa összegyűjtött gyergyói családjegyekből sikerült neki az ősi rovásírás „ábc“-jét teljes egészében összeállítani és egyben tudatja, hogy Ditró „*Barlang*“ nevű határában felfedezett egy rovás-írásos köemléket, „melyről őt, a konstantinápolyi újabban felfedezett rovás-írásos nyelvemlékekkel külső formai szépség tekintetében is felérő rovás-írásos sort sikerült“ lemásolnia. Egyben tanácsot kért, hogy e kőírásos részét ne fűrészeltesse-e le, mert az út közelsége miatt épségben maradása veszélyeztetve van.

Ditróba aug. 4-én d. e. érkeztem, a hol előbb Józsa igazgató úrral, majd a Székely Nemzeti Múzeum két őrével, dr. *László Ferencz* barátommal és *Csutak Vilmos* atyámfiával találkoztam. A felfedezésekről a

székelyföldi napilapokban ismételten megjelent híradások nyomán, az általam kért terminusra érkeztek Ditróba. Céljük ugyanaz volt, mint az enyém: az emlékek megtekintése.

Id. Józsa Sándor igazgató úr előzékeny szives fáradozásával már előbb kieszközölte, hogy pár fogatot a cél nemes voltára való tekintettel — maga a község bocsát rendelkezésre. Minden a lehető legjobban elő volt készítve, csupán az időjárás nem kedvezett. Özönével szakadt az eső s az idő annyira hűvös volt, hogy Józsa igazgató úr vendégszerető házánál, fűtött szobában készülődtünk a fárasztónak ígérkező útra.

Csak röviden jelzem, hogy még az nap megtekintettük a levélben utólagosan bejelentett emlékek közül a *Feketesarok*nál és a *Barlang* nevű határrészben levőket, de nagy sajnálatunkra az első helyen a sziklafalakon csak természetalkotta határozatlan vonalakat konstatálhattunk, a második helyen pedig a részben faragott, sírkő alakú kövön mást, mint a *TÖRÖK* nevet, „188?“ évszámot(?) és néhány egymáson át bekarcolt latin kis és nagy betűt, nem sikerült felfedeznünk.

Az első nap eredménytelensége azonban nem kedvetlenített el annál is inkább, mert a határozottabb formájú feliratokat Józsa igazgató úr már kiszállásunkat megelőzőleg a Tászoktetőn jelezte. Ez utóbbiakat csak a kiszállás bejelentése után futólag keresték fel.

A Székely Nemzeti Múzeum őrei közül Csutak Vilmost más irányú elfoglaltsága másnap hazaszóltotta, dr. László Ferencz pedig már korábban megkezdett etnographiai gyűjtésének folytatására Ditróban maradt s így aug. 5-én csupán Kémenes Antal főgimn. tanár és ifj. Józsa Sándor tanító urak társaságában (Józsa igazgató úr betegsége miatt nem jöhetett velünk) mentem a Tászoktetőre, hová magammal vittem két fényképező készüléket, a kövek mosásához szükséges keféket és pacskolatok készítéséhez egyéb felszereléseket.

Csakhamar kitűnt, hogy fáradozásunk ez alkalommal nem volt hiába való, hogy a Józsa igazgató úr által a „Pesti Hirlap“ napi hírében jelzett „iratos“ emlékek valóban léteznek, mert az alább közlendő karczolatokat, véseteket a Tászoktető sziklatömbjein találtuk. A nagy távolság, de főleg a nehezen járható hegyi utak okozta késedelem miatt alig jutott idő arra, hogy az nap két kőnek a karczolatairól fényképfelvételt és pacskolatokat készítsek. Késő délután azzal az elhatározással tértem haza, hogy másnap korán reggel újólág eljövök s a helyszínén éjszakázva még két napot fordítok az „iratos“ kövek felkeresésére és a vésetek lemásolására. Úgyis történt. Másnap Kémenes Antal tanár úr és Csibi István szekeres társaságában újólág a Tászoktetőre mentem, a hol két napon át együttes erővel fáradoztunk azon, hogy a helyükből részben kimozdított köveket a fényképezésre és pacskolatok készítésére

alkalmas helyzetbe mozdítsuk és azok véseteiről rajzokat készítsünk. A második nap délutánján megint esőssé váló idő óva intett a havasi jellegű hegytető elhagyására. A Tászoktetőt aug. 7-én abban a tudatban hagytam el, hogy megbízásomnak a körülményekhez képest eleget tettem.

Mielőtt azonban Ditrót elhagytam volna, még egy kirándulásban kellett résztvennem. A falubeliek t. i. mint szemtanuk, igen élénk színekkel ecsetelték, hogy sziklára vésett feliratokról a Tölgyes közelében fekvő *Zsedány-patak* völgyében (Csik-Szentmiklós határa) is tudnak. Egy ditrói székelyt állítottak elő, a ki erdővágás alkalmával maga is látta ez emléket. Az atyafi többről is tudott. Emlékezett egy sziklára a *Zsedány pataka* fejenél, melyet egyik mérnök társaságában sokat takarított, mosott, hogy valamit kibetűzhessenek a vésetekből és emlékezett egy másik „írott“ kőre, melyet a *Somlyó-patak* egyik oldalágának legfelső folyásainál akkor látott, midőn erdővágás céljából, mint a munkavezető alkalmazottja, ottan tartózkodott. Állítása szerint a munkavezető sátra az „írott“ kőnek támaszkodott. Nem látszott lehetetlennek, hogy valóban megtaláljuk a közelebb fekvő *Somlyó-pataki* követ. Fuvart fogadtam tehát, melylyel aug. 9-én ugyancsak Kémenes Antal tanár, ifj. Józsa Sándor tanító urak és a vezető társaságában éjfél után 1 órakor utra keltem Tölgyes felé. Reggel 6 órától (ekkor értünk a Putnába torkolló Somlyó-patakhöz) délelőtti 11 óráig, szitáló hideg esőben együtt másztuk a Somlyó-patak rengeteg erdővel borított szakadékos szorulatait, 11 órától d. u. 2 óráig pedig csupán a vezetővel csatangoltam az emlékek után, de eredménytelenül: sziklát kelletténél többet találtunk, de a keresett „írott“ követ nem sikerült felfedeznünk. Vezetőnk ekkor vallotta be, hogy 10—12 évvel ezelőtt látta az emlékeket, de azóta megváltozott a vidék képe s nem ismeri ki magát. Aug. 10-én azzal az elhatározással távoztam Ditróból, hogy a következő nyáron újólag felkeresem a tászoktetői emlékeket s egyben a hir szerint itt-ott még lapangó hasonló természetű emlékek felkutatását is megkísérlem.

Mielőtt az emlékek leletkörülményeit és ismertetését megkezdeném, kötelességemnek ismerem, hogy id. Józsa Sándor igazgató tanító urnak, mint a ki egyrészt nemes lelkesedéssel felhívta az emlékekre a figyelmet, másrészt pedig állandó erkölcsi támogatásával megkönnyítette munkámat, valamint Kémenes Antal volt csikszeredai, ma szentgotthárdi állami főgimn. tanár és ifj. Józsa Sándor tanító uraknak, mint a kik fáradtságos munkámban állandó támogatásukkal nagy segítségemre voltak — e helyen is köszönetet mondjak.

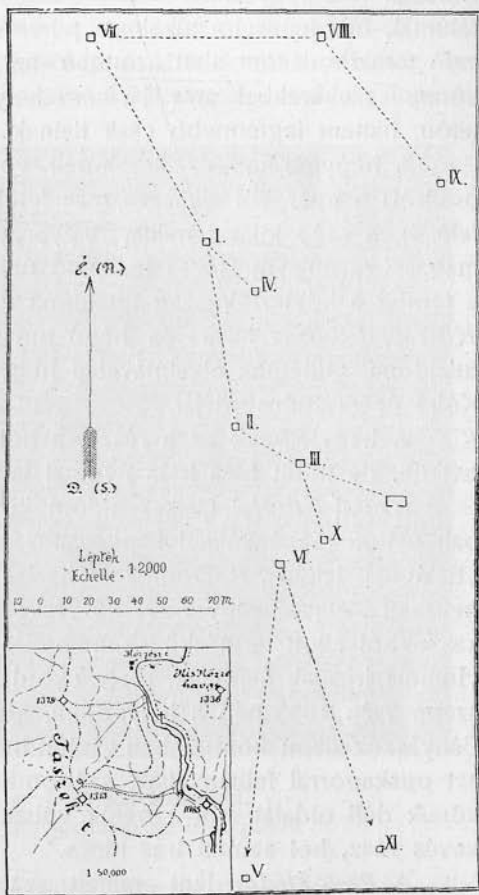
* * *

A *Tászok* nevű hegygerincz, melyen a sziklavésetek találhatóak Ditró (Csik vármegye) északi határában, a falútól mintegy 14—15 km. távolságban, a Ditróból — a Halaságon át — Borszékbe vezető, karban

tartott szekérút bal oldalán fekszik. A hegygerincz előbb délkelet-északnyugat, majd dél-észak iránytkövet s északi sarkával a *Maros és Szereth folyók vízválasztó vonalához csatlakozik* és pedig közel ahoz a ponthoz, a hol az előbb említett szekérút a vízválasztó nyergét, a *Közrez (Köz-rész)* nevű tetőt átlépi. A hegygerincz északi nyakára, — a hol a sziklavészetek találhatók — a Halaság nevű patak völgyében vezető útból azon

az erdei úton jutottunk fel, mely az 1900-ban kiadott 1 : 75000 léptékű katona-térkép szerint az 1085 jelzésű magassági ponttól kissé északra kanyarodik a Tászkotető felé (lásd 2. kép bal-sarkában levő térképvázlatot). Az erdei út mielőtt a 1313 jelzésű magassági pontot elérné, találkozik az Orotva és Hódos felől jövő erdei úttal, a mint azonban az utóbb említett magassági pontot elhagyja, ismét kétfelé ágazik; egyik a hegygerincz legmagasabb pontján (1379 m.) át haladva közeledik a *Közrez-tető*höz, a másik ellenben északnyugat irányú hajlással

leszáll a gerinczről, hogy a karban tartott útat a *Közrez-tető* alatt elérje. Mindezt azért részleteztem, mert a velem volt dítrói urak és a fuvaros állítása szerint régebben a kocsiót nem a Halaság völgyében vezetett Borszék felé (kocsival ma is nehezen járható), hanem Borszék kocsiótjául az az erdei út szolgált, a mely Orotvánál indul ki a karbantartott megyei útból és a Tászkotetőn át (1313 mag. pont) északnyugati leszállással vezet a *Közrez-tető*höz. Ennek hangsúlyozását pedig azért tartom szükségesnek, mert az általam megfigyelt sziklakarczolatok az erdei út elágazásának (1313.) közvetlen közelében mintegy 400—500 m. hosszú vonalon, a hegygerinczen vezető erdei út két oldalán találhatók, tehát

2. kép. A karczolatokkal ellátott kövek helyszinrajza, részlet térképpel.

Fig. 2. Plan de situation des pierres gravées avec un plan secondaire.

szükségesnek, mert az általam megfigyelt sziklakarczolatok az erdei út elágazásának (1313.) közvetlen közelében mintegy 400—500 m. hosszú vonalon, a hegygerinczen vezető erdei út két oldalán találhatók, tehát

a vízvázalóhoz vezető régi út közvetlen közelében. Megemlítésre méltónak találok továbbá, hogy a tetőről alászálló régi kocsit, mindjárt a tető alatt, bővizű forrás mellett vezet el, mely utóbbit — a menyinyire hinni lehet a szóbeszédnek — a régebben itt tanyázó tolvajokról neveznek „*Tolvajok kútja*“-nak.

A verőlényes hegytető a közelben fakadó friss vizű forrással a Borszék felé vagy onnan törekvő utasoknak, a Ditró és Borszék közötti félútnál, mindenesetre alkalmas pihenőhelyül kínálkozott. A helyszínén való tartózkodásom alatt azonban azt a megfigyelést tettem, hogy a könnyű szekerekkel arra járó székelyek nem pihentetnek a Tászoktetőn, hanem legfennebb csak itatnak s azzal tovább mennek.

A hegygerincz ez észak-déli vonulatáról egyfelől (a 1313. mag. pontról) a gyergyói síkságra, más felől a Boór-patak völgyébe, Borszék felé, igen szép kilátás nyílik. A gyergyói síksághoz viszonyított relativus magassága 600 m. Józsa igazgató úréktól úgy tudom, hogy régebben e terület a közbirtokosság tulajdona volt (talán innen van a szomszédos *Közrez*, *Közresz* havas és hágó neve), ma azonban *Köllő János* úr tulajdona. Ottlétünk alkalmával a hegytetőn egy salamási oláh legettette Köllő úr disznócsordáját.

A hegytetőnek az a része, a hol az emlékeket találtuk, ma erdőnélküli, de itt-ott friss irtás nyomai láthatók.

*Benkő Károly*¹ Csikszentdomokos leírásánál a Bálán-havas oldalában nyitott rézbányákkal kapcsolatosan többek között ezeket mondja: „Bálának tetein Szt.-Domokos határa nyugati részében létez az úgynevezett *Fenyítő* vagy *Irott* kő. Nevét nagy testű szikla forma két szakaszokból állott termésköveken bevéselt betűktől kapta és ezt sokan Hunnus írásnak állították, mely okból különösön ugyancsak nyomoztam szept. 7-én 1855-ben a helyszínén, de úgy találtattam, hogy a Báláni Bányászok azon kősziklában ezelőtt hat évekkel aranyat ezüstöt keresvén azt puskaporral felhányatták, szétrombolták legnevezetesebben az egész kőnek déli oldalát, hol a betűk voltak, ma csak északi feléből áll fen kevés rész, hol semmi írás nincs.“

A *Pesti Hirlap* fent említett számában közzétett napihír hasonló tartalommal jelent meg, de a Tászoktetőre vonatkoztatva s azzal a különbséggel, hogy a napihír nem beszél bányászokról, hanem egyik ditrói kereskedővel robbantatja fel a sziklát.

Valószínű tehát, hogy Csikszentdomokos határában valóban léteztek „*írott*“ kövek. Minthogy azonban a tászoktetői sziklavésetek is környékszerthe, régi idők óta „*írott kövek*“ néven ismeretesek, az sem lehetetlen, hogy a tászoktetői köveket a közvélemény és Benkő Károly is

¹ Csik Gyergyó Kászon leírások (Kolozsvár, 1853.) 47. l. Benkő e tudósítására csikszentmihályi *Sándor Imre* úr, a *Genealogiai Füzetek* szerkesztője volt szives figyelmeltetni.

topographiai tévedéssel szerepeltette Csikszentdomokos határában, s ezúton került a katona-térképen az „Irottkő“ a báláni bányák közelébe. E feltevés helyességét azonban sokban gyöngíti az a körülmény, hogy a két hegy légvonalban is több, mint 30 kilométer távolságra fekszik egymástól.

Az időjárás kellemetlen volta miatt a csikszentdomokosi „Irott követ“ nem tekintettük meg, a Tászoktetőn azonban sziklarobbantás nyomát nem találtuk. A lankásan teres hegytetőn (1. kép)¹ itt-ott, szét-szórtnan, magánosan álló sziklatömbökön fordulnak elő a vésetek, karczolatok. Sziklatömbök nagyobb számmal felhalmozva csak a „Tolvajok

3. kép. Fénykép az I. kő karczolatairól.

Fig. 3. Photographie des gravures de la I. pierre.

kútja“ közelében található, a hol talán lehetne robbantásról beszélni. E részen azonban, bár kutattunk utánok, karczolatokat nem sikerült felfedeznünk. A kincskeresésnek a nyomát azonban 3 emlék közelében, mélyre ásott üregek alakjában megtaláltuk, sőt Márk György volt ditróhódosi községi bíró, a ki a Tászoktetőn át hazatérőben az egyik kőnek az üregből való kiemelésénél nagy segítségünkre volt, azt is tudta, hogy két testvér, Mundra Jakab és Nikita ástak e helyen, de kincs helyett csupán egy vas lándzsa hegyet találtak. — A kincskeresők

¹ A kép előterében Kémenes Antal volt csikszeredai, most szentgotthárdi áll. főgimn. tanár úr áll.

által ásott gödrökön konstatáltuk, hogy a humus a hegytetőn 1 méternél jóval vastagabb.

A megfigyelt és térképezett emlékek száma tizenegy (2. kép). Térképezésüknél kiinduló pontúl a hegytetőn nem rég fából és deszkából épített istálló féle színnek (az 1900-ban kiadott katonai térképen nincs megjelölve) északnyugati sarka szolgált, honnan kiindulva, az e célra rendelkezésemre álló kezdetleges segédeszközökkel: delejtűvel és mérőszalaggal — a lehető pontosságra törekedve — állapítottam meg a kövek egymáshoz relatív helyzetét és mértem le azoknak egymástól való távolságát. Az V. és XI. számú köveket azonban, melyek a hozzájuk legközelebb fekvő VI. sz. kőtől is mintegy 250—300 m. távolságra fektüdtek — az idő rövidsége miatt pontosan nem térképezhettem. A térképen feléjük irányuló nyílak csak hozzávetőlegesen jelölik helyzetüket. A XI. kő az erdei utak elágazásának közelében (1313 m. p.) fekszik.

4. kép. Az I. kő karczolatainak rajza.

Fig. 4. Dessin des gravures de la I. pierre.

vinex piroxen-andesitnek bizonyult, melynek főbb alkotó ásványai: plagioklas, augit, olivin, magnetit. Az alkotó ásványok milyenségét, megtartási állapotát és a kőzet szövetet tekintetbe véve, a kőzet közép keménysége 5 és 6 közt van.¹ Ennek megfelelően csak igen jó aczéllal (vassal nem) véshető, de a kvarcz, melynek keménysége 7, szintén könnyen karczolja. A kőzet felületének keménysége ugyan a víz és fagy hatása alatt jóval alatta marad a fenti megállapításnak, de minthogy a kőzet

lyek a hozzájuk legközelebb fekvő VI. sz. kőtől is mintegy 250—300 m. távolságra fektüdtek — az idő rövidsége miatt pontosan nem térképezhettem. A térképen feléjük irányuló nyílak csak hozzávetőlegesen jelölik helyzetüket. A XI. kő az erdei utak elágazásának közelében (1313 m. p.) fekszik.

A Tászkotető az erdélyi hatalmas andesit-trachit vonalat zónájába esik. A karczolatokat tartalmazó egyik kőből magammal hozott kőzetdarab mikroszkopiumos vizsgálatnál *oli-*

¹ A kőzet mikroszkopiumos vizsgálatáért, keménységének megállapításáért dr. Szentpétery Zsigmond egyet. m. tanár úrnak e helyen is hálásan mondok köszönetet.

elevenébeható mély vésetekkel is találkozunk s mivel bizonyosra vehető, hogy a ma sekélyebbnek látszó vésetek annak idején mélyebbre hatoltak — a kőzet keménységének megemlítését is szükségesnek találtam.

Ezek után az emlékek leírását a helyszíni felvételek sorrendjében adjuk:

I. Kő. Faragatlan terméskő. Déli oldalán magassága 80 czm., hossza 107 czm. Mellette, észak felől, jókora ásott gödör. A kő a földbe alig volt beágyazva, eredetileg a gödör helyén is állhatott. Véseteket három oldalán találtunk és pedig:

A) keleti oldalán ANP vagy még inkább AHP betűkből álló monogrammot, mely után a P betű szára felé ferdén irányuló vonal látható (4. kép 2.),

B) északi sarkán bevéselt XII. számot (4. kép 3.),

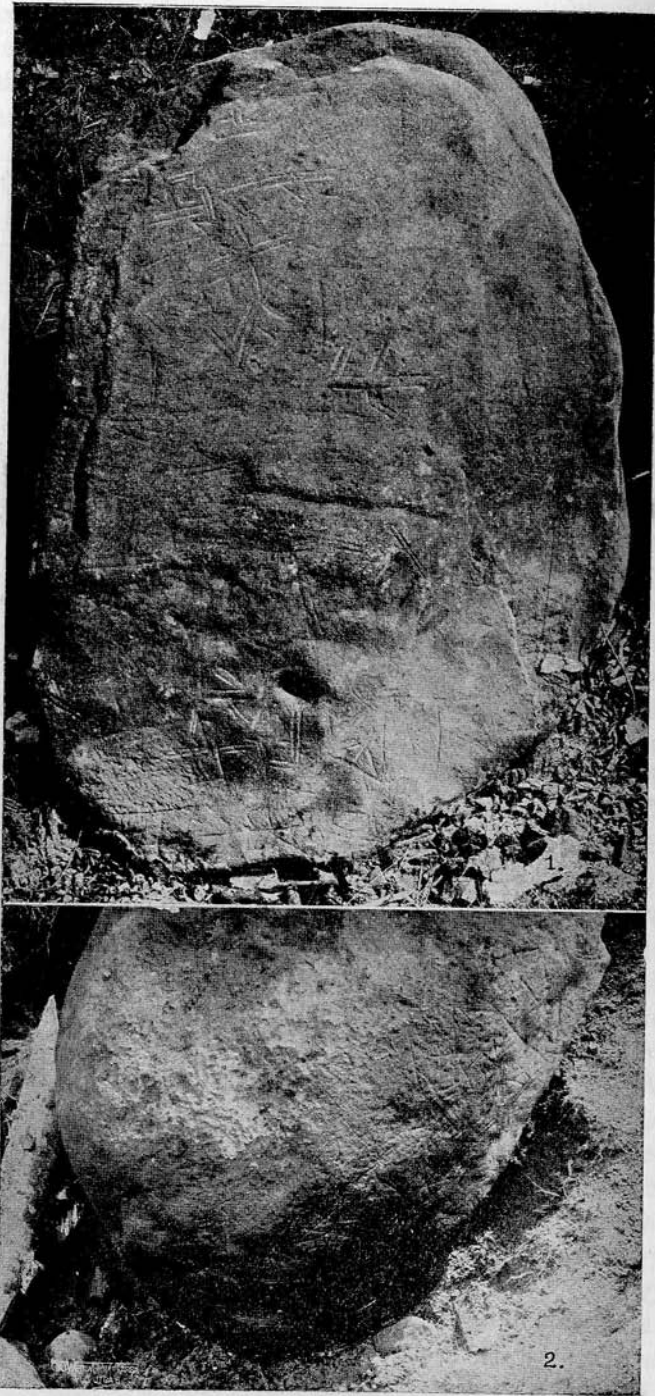
C) déli oldalán a 3. képen fényképben, a 4. képen (1.) rajzban is bemutatott vésett sort.

Az A) és B) alatti vésetek elárulják, hogy bányászcsákány szerű szerszámmal hevenyében készültek. A hegyes végű szerszám az ütések erejének megfelelően hol mélyebbre, hol sekélyebbre hatolt a kőzetbe, miért is a törési felület és vonalhordozás szabálytalan, egyenetlen. A technikai eljárás után ezeket és a hasonló technikával készült jegyeket megkülönböztetésül a vésett, illetve karczott jegyeiktől, *faragott* jegyeknek nevezzük.

A déli oldal sajátos formákkal bíró jegyeit (C.) technikai eljárás szempontjából jellemzi, hogy az előbb látott jegyeiktől eltérőleg a sziklatömbre rá vannak *karczolta*. E kifejezéssel kívánjuk jelezni azt, hogy a jegyek egyrészt kevésbé mélyen hatolnak a sziklába, másrészt pedig, hogy vonalvezetésük — eltérőleg a *vésett* jegyek határozott vonalvezetésétől — többé-kevésbé határozatlan, ingadozó. A karczolatoknak ez utóbbi jellemvonása ott is felismerhető, a hol mélyebbre hatolnak a kőzetbe, mint pl. I. kövünkön az *f.* betűvel jelzett *svastiká*-nál (kampós kereszt) és a lil. kő oldalfalának karczolatainál.

II. Kő. Körülbelül 50×90 czm. méretű faragatlan terméskő déli oldalán AHP betűköt rejtő *faragott* monogramm (16. kép 2.).

III. Kő. Féltojas idomú faragatlan andesittömb. Hossza 130—140 czm. Karczolatokban, vésetekben a Tászoktető egyik leggazdagabb emléke. A helyzet, melyben találtuk, arra mutatott, hogy hossz tengelyével eredetileg észak-dél, vagy északnyugat—délkelet irányban feküdt és pedig úgy, hogy vagy gömbölyded alsó felével, vagy déli végével, legalább részben, a földbe volt beágyazva. Az első esetben felső lapja vízszintesen, a második esetben ferdén állott. Erre mutat az a körülmény is, hogy felső lapja az időjárástól többet szenvedett, mint gömbölyded alsó fele. A kincskutatók déli végéhez jókora gödröt ástak,

5. kép. Fénykép a III. kő karcolatairól. (A, C)
Fig. 5. Photographie des gravures de la III. pierre. (A, C)

melybe a kő alácsúszott. Mi már a gödörben találtuk úgy, hogy déli vége a gödör alját érintette, északi vége pedig csaknem a föld színével volt egyenlő magasságban. E ferde helyzetben felső síma lapja délnyugatnak nézett. Rajta karczolatokat, véseteket négy helyen találtunk:

A) (5. kép 1. és 8. kép.) A kő sokkal nehezebb volt, semhogy kiemeléseire gondolhattunk volna. Abban a helyzetben tehát, a mint feküdt, karczolatokat mutató *felső lapjáról*, miután azt ismételtelen lemostuk, több fényképfelvételt és pacsolatot készítettem. A különböző szög alatt egymáshoz törött, illetve egymáshoz csatlakozó párhuzamos, *ket-*

6. kép. Fénykép a III. kő karczolatairól. (B, C)

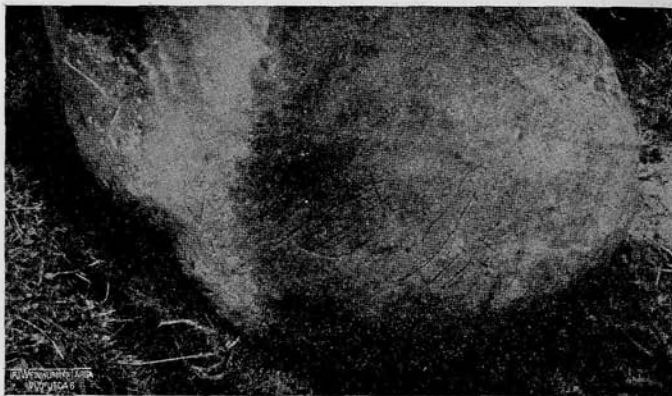
Fig. 6. Photographie des gravures de la III. pierre (B, C)

tőzött egyenes vonalak által jellemzett karczolatok azonban annyira elmosódottak voltak, hogy a helyszínén azokról készült rajzot idehaza fényképek és pacsolat segítségével sem tudtam kiegészíteni, illetve azokban nemcsak hogy rendszerességet nem sikerült felismernem, de köztük egy kivételével a befejezettség jellegével bíró határozott alakot sem ismerhettem fel. Az egyetlen határozottabb alak a felső balsarokban látható karczolat (*a*), mely a talpos kereszt formáját őrzi, míg a *b* és *c* jelzésű nagyobb figurák szeszélyes alakoknak látszanak.

Ez utóbbiakhoz hasonló figurával találkoztunk már az I. kő karczolatai közt (4. kép 1. *d*), a hol szintén kettős párhuzamos vonalakkal alakul. Egyébként az V. és VI. kő karczolatai közt is ismétlődnek, a mely jelenség, támogatva az azonos technikai eljárás által, az emlékeket chro-

nológiaiilag egybekapcsolja. Kővünk karczolatai közt azonban egy olyan-
nal is találkozunk, mely úgy formai, mint technikai szempontból kiválik
a többi közül, nevezetesen azzal, melyet rajzunkon *d* betűvel jelöltünk.
Ez nem sekély karczolat, hanem határozott vonalú mély *vésés*, mely
nyílalakú formájával és kivitelével egyrészt azokat a kőfaragó mester-
jegyeket juttatja eszünkbe, melyeket pl. a közép- és újkorból ránk maradt
erdélyi kőemlékeken is fellelhetünk, másrészt pedig azokat a tulajdon-
jegyeket, melyekkel többek közt a székelység napjainkban is él.

B) Hasonló technikával készült sígy szintén a *vésett jegyek* közé
sorolandó a kő *északi végén* bemetszve talált jegy, melynek alapfor-
mája az M betű középszárain függőlegesen álló vonal, melyhez fent
vízszintes vonal csatlakozik. (6. kép és 9. kép 1. n.)

7. kép. Fénykép a III. kő karczolatairól. (D)

Fig. 7. Photographie des gravures de la III. pierre. (D)

Miután a követ a gödörben álló déli végén átfordítottuk, domború
alsó fele nagyrészt láthatóvá és hozzáférhetővé vált. Azért írom, hogy
nagyrészt, mert a kő sima lapjával a gödör ellenkező falának támasz-
kodva, most még függélyesebb helyzetbe került, mint előbb volt s
így javarésze a szűk gödör sötét árnyékában maradt. Ez okozta, hogy
pacsolatot a kő oldalfalairól nem készíthettem. Az oldalfalak karczo-
latairól, véseteiről a helyszínén készült rajzokat fényképek segítsé-
gével kiegészítve 9. képünkön mutatjuk be. Ha azonban a kő eredetileg
valóban a fentebb jelzett helyzetben feküdt, a rajzot fordított helyzet-
ben kell elképzelnünk.

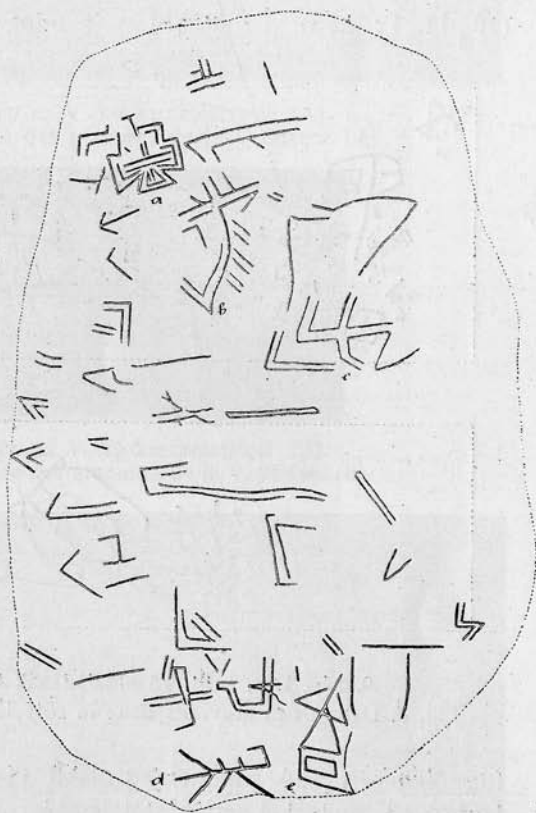
C) A 9. kép 1. szám alatti rajzának baloldali része a kő *nyugati
oldalának* karczolatait mutatja. Az ide tartozó fényképek az 5. kép 2. sz.
alatt és a 6. képen láthatók. A bekarczolt figurák közt könnyű felismerni az
a és *k* betűvel jelölt hiányos és teljes pentagrammot, a két heptagrammot

(*d*, *f*) és az egymásba tolt két háromszögből alakuló hexagrammot (*f*). A kereszt alapformát mutató, szintén elég komplikáltnak mondható figura (*l*), valamint a *b* és *i* betűkkel jelzett phantasztikus alakú karczolatok — hasonlóan az előbbiekhöz — a befejezettség jellegével bírnak, míg a *c*, *e*, *g*, *m*, továbbá a *k* és *l* közötti kettősvonalú karczolatok és az *i*-hez tartozó szintén kettősvonalú karczolat a befejezetlenség hatását kelti és ezzel, de kettőzött vonalaikkal is a kő felső, sima lapjának karczolatait juttatják eszünkbe.

D) A keleti oldalfal karczolatait a 9. kép 2. sz. rajza és 7. kép fényképe mutatja. A határozatlan vonalvezetésű *e* és *f* jelű alakokkal mit akart azok készítője ábrázolni — alig sejthető. Az *e* alatti figura, kétágú nyelével és a középebe helyezett négyzetes kerettel labarum szerű zászlóra emlékeztet, míg az *f* jelű a behelyezett hosszúszerű keresztalakokkal tűnik fel. A *b*, *c* és *d* betűkkel jelzett figurák a vésetekhez közelálló mélykarczolatok, melyek azt a benyomást teszik ránk, ha a tászoktetői karczolatokkal kapcsolatosan írásjegyekről lehet beszélni, úgy ezek még leginkább minősíthetők írásjegyeknek.

Ha megemlítjük, hogy a *d* alatti *vésett jegy* közepében hegyes csákánynyal eszközölt 9–10 vonásszerű bevágás is észlelhető — a III. kő megfigyelt karczolatairól mindazt elmondottuk, a mit e helyen elmondandónak ítéltünk.

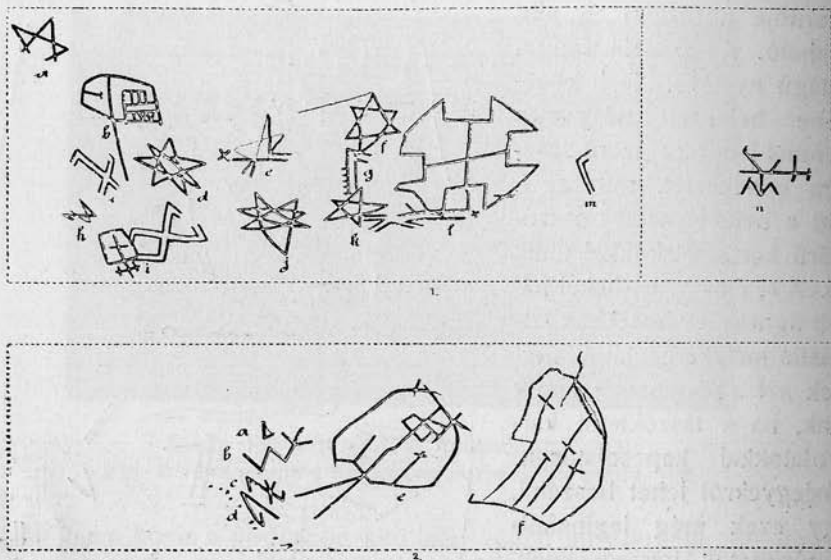
IV. Kő. 3–4 m. átmérőjű, 1–1½ m. mélyre ásott gödör közepétáján faragatlan terméskő. Északi sarkán AHP betűköt rejtő *befaragott* monogram (16. kép. 1.). A kő a frissen ásott földbe besüppedt. Kiásására időnk nem volt s így nagyságát hozzávetőlegesen sem állapít-

8. kép. Rajz a III. kő felsőlapjának karczolatairól. (A)
Fig. 8. Dessin des gravures dans la plaque supérieure de la III. pierre. (A)

hattuk meg. Feltehető azonban, hogy a fenti monogrammon kívül más vésetek és karczolatok is vannak a kövön, különben a kincskeresők aligha fordítottak volna olyan nagy munkát a gödör megásására.

V. Kő. A Tászoktetőn töltött második nap reggelén találtuk. A közvetlen közelében nőtt fiatal fenyő a kincskeresők szeme elől úglátszik elrejtette, mert a humusba beágyazva bolygatatlan állapotban találtuk. A felső lapján 150×130 czm. méretű faragatlan, természetes andesittömb északi vége mintegy 40 czm. magasságra áll ki a földből, míg déli vége a földszínel csaknem egy nivóban van. Véseteket találtunk északnyugati, északkeleti gömbölyded oldalain és asztalszerű felső lapján (10., 11., 12. kép). Ez utóbbi — a mint a fényképen is kivehető — egy

9. kép. Rajz a III. kő oldalfalának karczolatairól. (B, C, D)

Fig. 9. Dessin des gravures dans le côté latéral de la III. pierre. (B, C, D)

függőlegesen álló háromszög alakú részből és egy délre lejtő sima lapból áll, melyeket egymástól természetes hasadás választ el.

A) *Északnyugati oldalának karczolatai* (10. kép és 13. kép 1.) élénken emlékeztetnek az I. kő és III. kő kettősvonalú karczolataira. A párkányon hegyes csákányütésektől származó pont és vonásszerű beütések láthatók.

B) *Északkeleti oldalán* (11. és 13. kép 2.) két sekély karczolat (a., b.) és egy mesterjegyszerű vésettjegy (c).

C) *Felső lapjának* a természetes repedés fölé eső függőleges oldalfalán egyes és kettős vonalú karczolatok láthatók. A kettős vonallal

10. kép. Fénykép az V. kő karcolatairól. (A)
Fig. 10. Photographie des gravures de la V. pierre. (A)

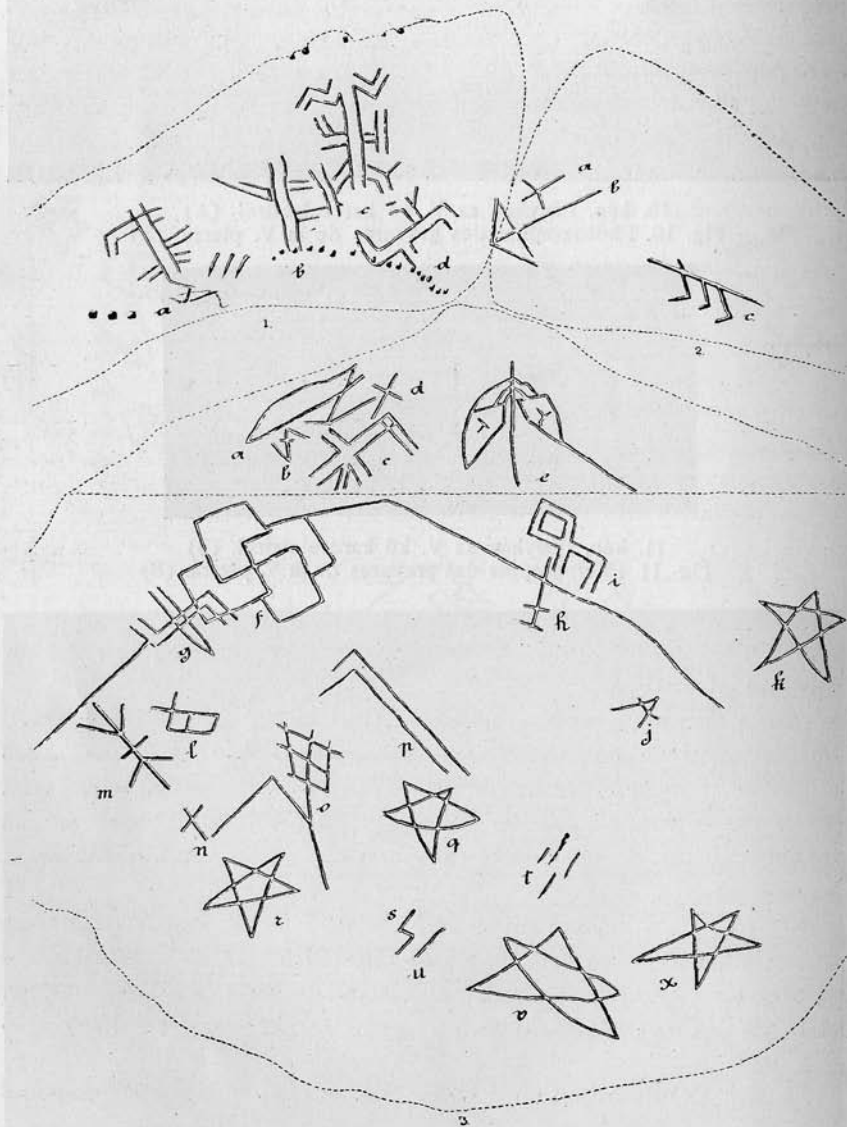

11. kép. Fénykép az V. kő karcolatairól. (B)
Fig. 11. Photographie des gravures de la V. pierre. (B)

12. kép. Fénykép az V. kő karcolatairól. (C)
Fig. 12. Photographie des gravures de la V. pierre. (C)

képezett formával a III. kővön (9. kép 1. c.) már találkoztunk. Az egyes vonalúak közül egyik halformára (*a*), a másik keresztire (*d*), a harmadik zászlóra (?), vagy sátorra (?) emlékeztet (*e*). A Z alakú mélyebb vésetű jegyhez (*b*) közelálló formát pedig a III. kővön találtunk (9. kép 2. c.). A délre lejtő símalap karczolatai közt szintén az egyes vonalúak dominálnak, melyek közt a *pentagramm* ötször ismétlődik (*k, q, r, v, x*); az *f* betűvel jelölt mértani figura alapformája, — a mennyire azt a pacs-

13. kép. Az V. kő karczolatainak rajza. (A, B, C)
Fig. 13. Dessin des gravures de la V. pierre. (A, B, C)

kolat után megítélhetjük — a svasztika. A kampók végei ugyanis két ízben szabadon állanak, miáltal elárulják, hogy a karczolat készítője előbb a kampós kereszttel készült el s ez alapformát csak azután egészítette ki olyan mértani idommá, mely egyrészt kiegészített formájában is érzeteti az alapformát, másrészt pedig az egyenszarú kereszthez is közelálló alak. Felső részéhez bekarcolt hosszú vonal, alsó részéhez kettősvonalú svasztikaszerű figura csatlakozik, (alapformája a *b* alatti figura) mely utóbbi lefelé irányuló nyélszerű egyenes nyulvánnyal van ellátva. Az egyes vonalú karczolatok közt még a labarumra (?) emlékeztető nagyobb figura (*o*), és a *h, j, l, n, t, u*¹ jelzésű kisebb és egyszerű szerkezetű alakok vonják magukra figyelmünket. A *kettős vonalú karczolatok* (*g, i, p.*) itt is határozatlan formákat mutatnak. Mint tulajdonjegyszerű *mély vésetet* emeljük ki az *m* jelzésű figurát.

Kívánatos lett volna, hogy a nagyrészt humusba ágyazott kőnek legalább közvetlenkörnyékét megássuk, mert csak így tudtuk volna meg, hogy vajjon a kő oldalain karczolatok, vésetek vannak-e. Erre azonban se időnk, se alkalmas eszközünk

nem volt, a mit annál inkább sajnálunk, mert karczolatok jelenléte esetén az emlékek chronológiájához határozottabb útmutatásokat nyertünk volna.

VI. Kő. Faragatlan andesittömb. 100×60 czm. méretű felső lapján a 14. és 15. képeken látható *kettősvonalú karczolatok*, melyenekhez hasonlókkal már az I., III. és V. kővön találkoztunk. A kő látszólag a földszínén áll.

VII. Kő. Föld színén álló nagy terméskő, felső lapján AHP betűs *befaragott* monogrammm (16. kép. 4.). Pacskolatát az eső elmosta.

VIII. Kő. Az előbbtől keletre, hasonlóan nagy terméskő, tetején AHP betűs *befaragott* monogrammm és mesterjegyszerű *vésettjegy* (16. kép. 3. *a, b*).

IX. Kő. Az előbbtől délnyugatra (lásd 1. képet), nagyobb terméskő.

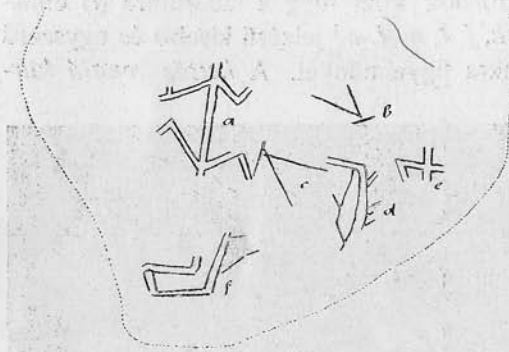
14. kép. Fénykép a VI. kő karczolatairól.
Fig. 14. Photographie des gravures de la VI. pierre.

¹ Az *u* jelzésű mélyebb karczolat balról álló jegyének tulajdonképeni formája — z.

Déli oldalán AHP betűs *befaragott* monogramm (16. kép. 5. a), két kettős vonalú sekély *karczolat* (a, b) és egy útszéli keresztalakra emlékeztető határozottabb vonalú *karczolat* (16. kép. 5. d).

X. Kő. Kisebb terméskő tetején *befaragott* AHP betűs monogramm (16. kép. 6.).

XI. Kő. Jókora asztalnagyságú faragatlan andesittömb nyugati végén *vésott jegy* (16. kép. 7.), mely az M betű középszárain álló T alakú toldalékkal a III. kő északi végén talált *vésottjegyre* emlékeztet.

15. kép. A VI. kő karczolatainak rajza.

Fig. 15. Dessin des gravures de la VI. pierre.

A Tászkotetőn töltött három nap alatt megfigyelt kövek leletkörülményeit és karczolatait ezekben kívántam ismertetni. A rajzok elkészítésénél a legnagyobb pontosságra törekedtem, de ennek ellenére megeshetik, hogy egy újabb kiszállás alkalmával tett nyugodtabb megfigyelések — ha lényegtelenül is — itt-ott módosítani fogják azokat, főleg az esetben, ha az idő rö-

vidsége és a víz hiánya miatt nem sikerült volna a köveket mindenütt elég tisztára mosnunk. A III. kő karczolatainak rajzai — minthogy a kőhöz nem tudtunk minden oldalról hozzáférni — talán kiegészítésre is szorulnak.

* * *

Annélkül, hogy ez alkalommal az emlékek jelentőségét, tudományos becsét illetőleg megállapításokra törekednénk, az alábbiakban kiemeljük azokat a sajátosságokat, a melyek eddigi megfigyeléseink alapján is eléggé beszédesen szólnak hozzánk. Értjük ezek alatt a karczolatok technikai és formai kivitelében mutatkozó lényeges eltéréseket, illetve a karczolatok természetére ezekből vonható következtetéseket. Megkíséreljük továbbá a különböző formájú és természetű karczolatokhoz analogiákat keresni.

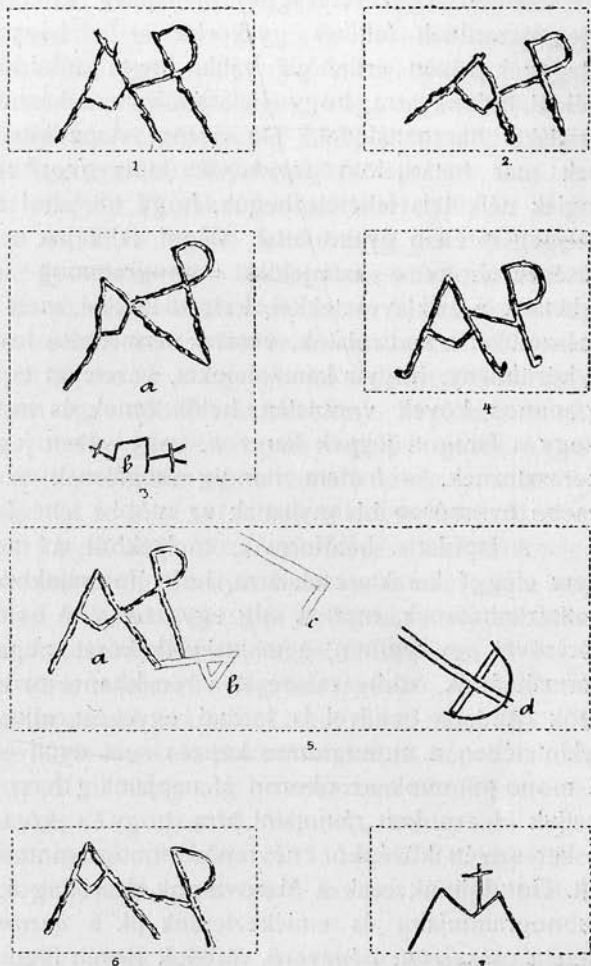
A mint láttuk, a sziklakarczolatok kivitelében három különböző technikai eljárással találkozunk: a faragó, karczoló és véső technikai eljárással. Ezek közül legpraktikusabb az első, mert leghamarább célra vezető; alkalmazójától a helyszínén való hosszabb időzést nem kíván. Ellenben a két utóbbi nagyobb fáradságot és több időt igénylő eljárás.

A *faragott jegyek* egyugyanazon AHP betűs monogrammnak 7 különböző kövön való ismétlésében merülnek ki (I., II., IV., VII., VIII.,

IX., X. kő). Négyizben magánosan (II., IV., VII., X. kő), 3 izben véseteket és karcolatokat is tartalmazó kövön (I. kő, melyen a XII. jegy szintén faragott; VIII. és IX. kő) de mind a hét esetben könnyen feltűnő helyen találjuk.

A Tászoktetőn e monogrammnak — nézetünk szerint — más hivatása, mint határjelölés, alig lehetett. Kérdés azonban, hogy miféle területet határoltak?, mert a székelység manapság az erdőhatárt rendszeren halmok emelésével jelzi s másfelől az általunk megfigyelt 7 kő által legalább részben határolt terület (a térképen a X. kő és az attól délre eső kövek annyiban helytelenül vannak rajzolva, hogy a X. kő bemérése nem a III., hanem a II. kötől történt) aránylag kicsiny úgy, hogy erdőhatárt jelölő köveket ez alapon is alig láthatunk bennük. Ha azonban mégis a lelőhely természetének megfelelő praktikus hivatást kívánunk az emlékeknek tulajdonítani, úgy — tekintettel az általuk határolt terület kicsinségére — valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy egy, a közbirtokból részül jutott vág

bérelt kaszáló határkövei, a minek azonban egyrészt a székelység erdőhatárjelölésében fent érintett gyakorlat, másrészt pedig az a körülmény látszik ellentmondani, hogy a kövek által határolt területre eső erdőirtá-

16. kép, Rajzok a IV. (1)-, II. (2)-, VIII. (3)-, VII. (4)-, IX. (5)-, X. (6)- és XI. (7) kő véseteiről.

Fig. 16. Dessins des gravures des pierres: IV. (1)-, II. (2)-, VIII. (3)-. VII. (4)-, IX. (5)-, X. (6) et XI. (7).

son százados fatörzsek láthatók s így a területnek legalább is állandó kaszálójellege-kérdéssé válik. Harmadik eshetőség volna, hogy a kövek az újabkori ditrói¹ vashánya (megszűnt már) és a helyszínétől alig 30 km. távolságban fekvő báláni² rézbányák közelében (kbl. az Apafiak korában nyilottak meg) kutatás céljára kijelölt területet határolnak. Ez esetben a székelységnél manapság szokásos erdőhatárjelölésben idegenszerűnek feltűnő gyakorlat — a bányaművelésnél alkalmazott idegenek révén érthetővé válik, mert külföldön a multból is több példát tudunk arra, hogy határjelölésre a kéznél fekvő termésköveket, sziklákat használták fel.³ De viszont Árpádkori okleveleink is beszélnek már határtjelölő *jegykőről* (lapis *jegyku*)⁴ s így külföldi analogiák nélkül is feltételezhetjük, hogy ott, ahol alkalom nyílt rá, a székelység is élt e gyakorlattal. Végül felhívjuk a figyelmet arra az eshetőségre, hogy e határjelölő monogrammok szerves összefüggésben lehetnek a sziklavésetekkel, karczolatokkal, mely esetben határjelölő természetüket a karczolatok, vésetek természete lesz hivatva eldönteni. Az a körülmény, hogy a karczolatokat, véseteket tartalmazó kövek a monogrammos kövek vonulatán belül esnek és továbbá az a körülmény, hogy a faragott jegyek karczolt, vagy vésett jegyeket egy esetben sem kereszteznek, — hanem mindig megférnek azok *mellett*, — mindenesetre nyomósan bizonyítanak ez utóbbi feltevés helyessége mellett.

A lapidaris betűformák, melyekből a monogrammok alakulnak, nem eléggé karakteresek arra, hogy formájukból korukra biztosan következtethessünk, mert a míg egyrészt (az A betű keresztvonalának megtörésével egyetemben) a maiuskulák korát megelőző középkor betűinek formáit őrzik, addig másrészt a renaissance-ot követő, sőt a közelmúlt idők lapidaris betűivel is formai egyezést mutatnak. Kormeghatározás tekintetében a monogramm képzés sem nyújt semmi támpontot, mert a monogrammok az ókoron át napjainkig használatosak. Nem mulaszthatjuk el azonban rámutatni arra, hogy a kora-középkor és általában a keresztyén középkor névrajtő monogrammmokkal nagy előszeretettel élt. Gondoljunk csak a Merovingok, Karolingok és Árpádházi királyaink monogrammjaira és emlékeztetünk pl. a *byzantinus érmekre*, amelyekben a császárok, pénzverő városok neveit igen gyakran monogrammok

¹ *Benkő* Károly: i. m. 155. l.

² U. o. 47—53. l.

³ Dr. *Hüberle*: Die Wälder des Stiftes zu Kaiserlautern im Jahre 1600. Mitth. des hist. Vereins der Pfalz. Band. 1913. 93—182. l. Witold *Pracki*: Starozytne znaki na Kamienjach etc. *Swiatowit*; 1900, 116—122. l.

⁴ *Wenzel*: Árpádkori új okmánytár VI. k. 424. l. *Sebestyén* Gyula: Rovás és rovásírás, Bp. 1909, 119. l. nyomán.

rejtik és pedig sok esetben a mi monogrammjainknak megfelelő betűformákkal és ligatúrákkal.¹

Ha az eddigi vizsgálatok alapján a legfiatalabbnak látszó faragott monogrammok hivatását, korát illetőleg sem juthattunk biztos megállapodásra, annál kevésbé fog ez sikerülni a *vészeteket* és *karczolatokat* illetőleg, mert hisz ezek közt részben phantastikus alakokkal, részben pedig olyan misztikus jegyekkel találkozunk, mely utóbbiak az ókoron át mondhatni internationalis jelleggel napjainkig használatosak.

A *karczolatoknak* szerkezeti sajátosságuk, hogy egy részük kettőzött párhuzamos vonalból, más részük pedig szimpla vonalból alakul. Ez utóbbiak csoportjába tartoznak a mélyebb *vészetek* is.

Kettőzött vonallal alkotott figurákat találunk az I., III., V. és VI. kövön. A míg azonban a III. és VI. kő felső lapján, továbbá az V. kő északnyugati sarkán úgyszólván csak ilyen szerkezetű figurákkal találkozunk, addig a III. kő nyugati oldalfalának és az V. kő felső lapjának szimpla vonalú karczolatai közt a kettős vonalú karczolatok számbelileg alárendelt szerepet játszanak s úgy tünnek fel, mintha az egyes vonalú karczolatokkal nem egy időből származnának. Legalább is az a körülmény, hogy egyes vonalú karczolat egyes vonalút, kettős vonalú kettőst egy izben sem metsz, ellenben egyes vonalú kettős vonalút több esetben keresztez (9. kép. 1. *i.*, *g.*, *l.*; 13. kép *g.*), amellet szól, hogy a különböző szerkezetű karczolatok közt valamelyes korkülönbséget tételezhetünk fel. Azt azonban, hogy melyik hatol át a másikon, a helyszínén nem figyeltem meg, a fényképek után pedig csak sejteni lehet, hogy az egyes vonalúak karczoltattak át a kettős vonalúakon.

Ez utóbbiakra jellemző a befejezetlenség hatását keltő, nyitott forma, mely legtöbb esetben egy hosszabb szárból és a hozzá két oldalról különböző szög alatt csatlakozó rövidebb szárból alakul (4. kép *d.*; 8. kép *b.*, *c.*; 13. kép 1. *a.*, *b.*, *c.*, *d.*; 15. kép *a.*), három izben svastikára emlékeztet (9. kép 1. *c.*; 13. kép 3. *c.*, *g.*; 15. kép *e.*), két izben nyitott szögletes nyolczas alakot formál (9. kép *i.*; 13. kép 3. *i.*), egy izben pedig a talpas keresztbe helyezett egyenszárú kereszt alakját mutatja (8. kép *a.*).

A sok tekintetben esetlegesnek feltűnő ennemű karczolatokra technikai és formai közvetlen analogiát talán hiába is keresnénk. A Rajnavidéki és franciaországi Meroving- és Karoling-kori kő, illetve gipsz-sarkophagok díszítményeire, mint távoli analogiákra főleg azért hivatkozunk, mert ezeknél a karczolatainkat is jellemző technikai eljárással (bár ott gyakran reliefes a díszítmény) olyan formák járnak együtt, me-

¹ J. Sabatier: Description générale des monnaies Byzantines. Paris, 1862. I. k. I—II. táb.

lyek némileg a mi karczolataink formáira is emlékeztetnek. Így az L. *Lindenschmittnél*¹ rajzban is közölt st. alban (Mainz mellett) kőszarkophag (29. kép) lapos fedelének díszítése a mi ágszerűen elágazó karczolatainkat juttatja eszünkbe s az ugyancsak általa a 25. képen közölt sarkophag tetejének díszje a mi szögletes nyolczas alakjainkra, a 25., 27., 28., 31., 32. és 33. képen közölt sarkophagok talpos keresztjei és többvonalú kombinált keresztalakjai pedig a mi kombinált talpas keresztünkre emlékeztetnek.

Ugyancsak a kettős vonalú karcolatokra, mint keleti analógiát idézzük a *szibériai* sziklavésetek közül azt, a melyet a szentpétervári Csász. Rég. Bizottság 1891. kiadványa képben is közöl és a melyen a kettős vonalú karczolatok térképvázlat benyomását keltik. Ugyanezen kő másik oldala a mieinkkel formai rokonságot mutató egyes vonalú karczolatokat és véseteket is tartalmaz.²

Hazai kora-középkori régészeti leleteink közül pedig utalunk a keszthelyi³ és cikói⁴ temetők csonttárgyainak kettősvonalú karczolataira és főképen a *nagyszentmiklósi* kincslelet aranyedényeinek részben megfejtetlen felírataira,⁵ melyeknek betűformái közt a mi kettősvonalú karczolatainkkal feltűnően egyező formák szerepelnek. Ez utóbbiak karczolatainkkal abban is rokonságot mutatnak, hogy a kettősvonalú betűformák közt, előírás alakjában, szimpla vonalakkal is találkozunk. Végül hivatkozunk arra, hogy III. kövünk felső lapjának kombinált keresztalakjára jellemző kettősvonalú képzés karakterizálja már II. Theodosius és Eudoxia solidusain a Nike által tartott keresztet.⁶

A hivatkozott analogiák közül főleg a *hazai* nagyszentmiklósi kincslelet bekarczolt és bevert betűformái azok, melyek leginkább megragadják figyelmünket, mert hiszen ezek közt nemcsak kettőzött, hanem szimpla vonalú figuráink közül is többre találunk közelálló formai analogiát. *Dietrich*⁷ a kincslelet karczolatait *runáknak* minősítve próbálta azoknak megfejtését adni, de a tökéletlenül ismert ógót nyelvre alapított megfejtés helyességében szakkörökben nem igen bíznak. Vajon a tászoktetői ennemű karczolatokban, melyek a nagyszentmiklósi edények karczolatainál is határozatlanabb és szabadabb formákkal jelentkeznek

¹ Handbuch der deutschen Alterthumskunde, Branschweig. 1880. 112–114. l.

² Matyeriali pa archeologii Raszszii, No. 5. risz. 39.

³ *Hampel* J.: A régibb középkor emlékei Magyarhonban, Budapest. 1894–1897. I. k. XCIV. t. 5.

⁴ *U. o.*: II. k. CCXV. t. 8.

⁵ *U. o.*: I. k. CLXXXIV. t. 1a–6a.

⁶ *J. Sabatier* · i. m. V. tábla 6., 22. sz.

⁷ Germania XI. kötetében a 177. lap előtt. Az *Arch. Ért.* 1884. évf. 61. l. *Hampel* J. nyomán.

és a melyek sorokká sohasem alakulnak, hanem itt-ott izoláltan fordulnak elő, szabad-e írásjegyeket és épen runákat látnunk —, alig dönthető el. Az egyes karczolatoknál mutatkozó formai rokonság alapján e feltevés helyessége nem látszik kizártnak, a mi pedig a lelőhely geographiai helyzetét illeti, a runák jelenléte nem volna meglepő, mert hisz a runák kialakulásának helyéül mutatkozó Középtenger-melletti terület úgyszólván a lelőhely szomszédságában van, honnan a Tászoktetőre (esetleg a Szereth—Besztercze folyók völgyén) a népvándorlás germán elemei révén is könnyen eljuthattak. A kettőzött vonallal való írásjegyképzés azonban a hasonló technikájú emlékek sorozatában még ez esetben is idegenszerűnek látszik.

Az egyes vonalú karczolatok formai tekintetben ismét két csoportra különülnek: egy részüket az egyszerű *nyitott forma*, más részüket a komplikáltabb *zárt forma* jellemzi.

A mély vésetek a nyitott formájú karczolatokkal mutatnak formai rokonságot (8. kép *d*; 9. kép 1. *n*; 13. kép 2. *c*, 3. *m*; 16. kép 3. *b*; 7.), mert valamennyit az egyenes vonalából összerótt nyitott forma jellemzi, de a míg azok egy ugyanazon kövön (I., V. kő) többször megtalálhatók, addig mély véset két ízben csak a III. és V. kövön fordul elő s ott is a kő ellentétes oldalain — különben más-más kövön található. Tehát a mély vésetekre is jellemző az izoláltság. Amint már előbb is említettem, magukon hordják a közép- és újkori kőfaragó mesterjegyek általános jellemvonását (legtöbbnek alapformája a nyíl) és egyben szoros vonatkozásban állanak azokkal az internationalis jellegű *tulajdonjegyekkel*,¹ melyeket többek közt a székelység és köztük a gyergyói székelység régi idők óta használt és ma is használ. A székely gazdák t. i. használati tárgyaikon, épületfákon stb. manapság is előszeretettel alkalmazzák a tulajdonjog, illetve — erdőirtással és általában famunkálatokkal kapcsolatban — az általuk végzett munka megjelölésére az u. n. tulajdonjegyeket vagy fajjegyeket. A fiú az apa által használt anyajegyvet rendesen megtartja, de egy vagy több rovott jegy hozzáadásával egyéníti, ezáltal akarván jelezni, hogy más most a jegy tulajdonosa. A III. kő északi végén levő vésett jegy (9. kép *n*) úgy tűnik fel, mintha a XI. kő vésett jegyének továbbfejlesztett formája volna, mintha az anyajegy az alapforma megtartásával sok változáson ment volna át. Dr. *László Ferencz* a Székely Nemzeti Múzeum őre szives volt és rendelkezésemre bocsátotta az általa épen *Ditróban* gyűjtött tulajdon-, illetve fajjegyeket, melyek közt a fenti jegy *M* formában feltalálható. Ugyane gyűjteményben feltalálható a svastika (4. kép *f*.), a 8. kép *d* alatti, a 13. kép 3. *m* alatti nyilalakú jegy, míg a 13. kép

¹ *Sebestyén Gyula*: i. m. 104—146. l.

2. *c* alatti jegyével tökéletesen egyező jegyet *Sebestyén Gyula* közléséből a gyergyói fajegyek közt találunk.¹ Igen valószínűnek látszik tehát, hogy e mély vésetekben afféle tulajdonjegyeket kell látnunk, a melyekkel többek közt a székelység is él. *Sebestyén Gyula* ugyan többször idézett alapvető munkájában nem tesz említést arról, hogy a székelység körében a tulajdonjegyeknek sziklákon, kőtömbökön való alkalmazása is szokásban volt s magunknak sincsenek erre vonatkozólag értesüléseink, de ha a székelység körében a tulajdonjegyek alkalmazásával manapság is lépten-nyomon találkozunk s főleg erdőirtással kapcsolatosan élnek manapság is ezekkel, mint „fajegyekkel“, könnyen elképzelhető olyan eset, a mikor a tulajdonjegyeknek az erdők mélyén, kaszálók, legelők lankásán, az épen kéznél fekvő kőtömbökön való alkalmazása, a székelység körében is szükségessé vált.

Ma még igen keveset tudunk arról, hogy a székelység körében a tulajdonjegyek használata mennyire nyúlik vissza, de abból a tényből, hogy manapság, a latin betűsírás általános elterjedése idejében is szél-tében élnek a rovott tulajdonjegyekkel, logikusan következtethetjük, hogy a múltban még elterjedtebb volt azok használata, hogy minél messzebbre megyünk vissza, annál általánosabban éltek azokkal. Épen ezért a tulajdonjegyek jelenléte a tászoktetői andesit-tömbökön még olyan időkre vonatkozólag is nyomósan bizonyíthatna a székelység mellett, amikor az oknyomozó-történelem a székelységnek e területen való jelenlétét, okleveles bizonyítékok hiányában, kétségbe vonja. Egy-magukban azonban kor-meghatározásra nem alkalmasak, mert ezek az ókoron át szél-tében elterjedt jegyek az azonos cél és technikai kivitel következtében egymástól messzeeső időkben és területeken is gyakran mutatnak meglepő egyezéseket. Korukat tehát legtöbbször rajtuk kívül eső jelenségek határozzák meg, ha ugyan egyáltalán állanak ilyenek rendelkezésre. Viszont azonban e jegyeknek épen ezen internationalis jellege arra int, hogy ethnologiai vonatkozásukat — ha arra nyomós okok forognak fenn — a székelységeen kívül is kereshetjük. Így mindjárt figyelmeztetünk arra, hogy a mély vésetek a hasonlóan nyitott formájú karczolatokkal egy időben is készülhettek, ha t. i. feltételezzük azt, hogy már készítésük alkalmával meg volt köztük a kivitelben mutatkozó különbség. Ezt igazolná a mély véseteknek a karczolatok közti helyezete: karczolatokat soha sem metszenek, hanem az általuk szabadon hagyott helyen mindig megférnek. Minthogy pedig az V. kő nyitott és zárt formájú *karczolatai* egyenlő kopottságúak s így egykorúaknak vehetők — a chronologiai nivellálást a mély vésetekre is kiterjeszteni indokoltnak látszik.

¹ I. m. 87. kép 69. sz.

A nyitott formájú, szimpla vonalú karczolatok (4. kép *a, b, c, f*; 13. kép 2. *a, 3. b, d, h, j, n, u, t*) még egyszerűbb formákat mutatnak, mint a mély vésetek. Mint technikai és formai analógiákra utalunk a *smolenski* granittömb karczolataira (a Dwina és Dnyeper eredetéhez közel, a Keleti- és Fekete-tenger vízválasztóján),¹ a *züllichau*i sziklavésetekre² és a *nagyszentmiklósi* kincslelet egyes vonalú karczolataira,³ melyek közt a miénkkel egyező jegyek is szerepelnek. Amíg azonban a hivatkozott analógiáknál a jegyek egymásmellettsége sorokat szolgáltat, addig a mi esetünkben csupán az I. kő déli oldalának jegyeinél láthatunk sor formálására való törekvést (a gammadiumszerű keresztalak (*e*) és a svastika (*f*) betű karakterétől bátran el is tekinthetünk), ellenben az V. kőnél csak úgy izoláltan jelennek meg, mint a mély vésetek általában. Nem hagyhatjuk továbbá említés nélkül, hogy most tárgyalt jegyeinknek nagy része az említett *tulajdonjegy gyűteményekben is feltalálható* s így azokat a mély vésetekkel azonos lényegűeknek is tekinthetjük.

A szimpla vonalú karczolatok második csoportjába soroljuk a *zárt idomú karczolatokat*, melyekben írásjegyeket semmikép sem láthatunk, de a melyek sok tekintetben még a tulajdonjegyek formai körét is átlépik. Egyik részükre az egyenes és görbe vonalakkal körülzárt kisebb-nagyobb tér jellemző, melyet hálózatos vonalkázás, illetve keresztalakú vonalak tagolnak és a melyek közül néhányak külső kerületéhez nyélszerű hosszabb vonal csatlakozik (9. kép 1. *b, i, l, 2. e, f*; 13. kép, 3. *e, o*). A második csoportba pedig a misztikus sokszögek, a kombinált keresztalakok, a hol alak stb. sorolhatók (9. kép. 1. *a, f, j, k*; 13. kép 2 *b, 3. f, k, q, r, v, x*).

A hazai irodalom ilyen természetű emlékekről nem tud, de a külföldi irodalom és tárgyi emlékek is legfennebb csak részletanalógiákkal szolgálnak. Épen azért szükségesnek tartjuk, hogy mielőtt ezek természetére vonatkozólag valamelyes véleményt is alkotnának, legalább a vezető szerepet játszó figurákat közelebbről megtekintsük.

A III. és V. kő karczolatai közt tizszer ismétlődnek azok a jegyek, melyek *pentagramm, pentalpha, pentacle, signum Pithagorcum, salus Pithagorae, Drudenfuss, Trutenfuss, Elfenkreutz, hexagramm, heptagramm, Suleiman pecsétje, Salomas pajzsa, Salamon pecsétje, Magen David* (Dávid pajzsa) néven részben már az ókortól a középkoron át a görögöknél, a rómaiaknál, a zsidóságnál, törökségnél, arabságnál, a keresztyén babonás symbolismusban s a titkos társulatok symbolumai

¹ *Zeitschrift für Ethnologie*. IX. k. 12—16. l.

² *U. o.*: XXI. k. 745. l.

³ *Hampel J.*: i. m. CLXXXIV. t.

közt használatosak voltak, illetve napjainkig használatosak. E misztikus jegyek közül a pentagramm karcolataink közt hétszer ismétlődik (III. és V. kő), míg az egymásba tolt két háromszögből formált hexagrammot csupán egyszer (III. kő), a heptagrammot pedig kétszer leljük fel (III. kő). Köztük vezető szerepet tehát a *pentagramm* játszik.

És ha most e misztikus jegy eredete, historiája után — ha csak futólagosan is — kutatunk, megtudjuk, hogy az ókori írók tudósítása szerint Pithagoras *Hygieia* symbolumául formálta (innen Pythagoras-féle jelvény)¹ s a pythagoreusok, gnosztikusok, neoplatonikusok levelekben és köszöntésekben az *egészség, üdv* symbolumaképpen szélteben használták.² Gyakran felfalálható az Abraxas-gyűrűk titkos jegyei közt³ s nagy szerepe van a druida miszteriumokban.⁴

Pytane mysiai görög város autonomus és római császárkori ezüst-érmein mint hátlapi typus Hygieiát helyettesítő symbolum képen tűnik fel.⁵ A Kr. e. III. századból származó több középtialiai bronz-uncióan (*aes grave* sorozatba tartozókon) mint hátlapi typus Hercules symbolumának (előlapi typus) társaságában találjuk,⁶ míg a római köztársasági denariusokon,⁷ és gall érmeiken,⁸ mint melléktypus fordul elő. Praetorius „Blockes Berg“ című munkájában (1669) arról értesít, hogy Antiochus Soter a galaták elleni harczában — Nagy Sándor tanácsára, aki álmában jelent meg, Hygieia symbolumát, a pentagrammot, mint tábori jelvényt alkalmazta. Ugyancsak ő értesít arról is, hogy a byzantinus császárok testőrsége is használta e jelvényeket s végül, hogy ötször ismételve Krisztus öt sebét is jelentheti, tehát keresztyén vonatkozása is lehet.⁹ *Friedensburg* idézi szent Christomos szavait „*crux et cicatrices Christi radiis solis in iudicio erunt lucidiores*“ s a keresztyén érmeiken szereplő ötágú csillagokban is Krisztus öt sebének symbolikus ábrázolását látja.¹⁰ És valóban byzantinus érmeiken is gyakran találkozunk 5, 6, 7 ágú

¹ J. *Eckel*: *Doctrina numorum veterum*. Vindob. 1792. I. k. 63. l.

² A borszéki gyógyfürdők közelében ilyen értelemben való alkalmazása nem volna feltűnő.

³ *Pauly—Wissowa*: *Real-Encyclopädie*. Pentagon alatt.

⁴ J. *Eckel*: i. m. i. h.

⁵ *Head*: *Historia numorum*, Oxford, 1887. 465. l. és L. *Anson*: *Numismata graeca*, London 1860. II. k. XXI. t. 1019., 1020., VI. k. XIX. t. 969—972. sz.

⁶ Dr. Jur. E. J. *Haeberlin*: *Aes grave etc.* Frankfurt, A. M. 1910. 68. tábla, 20., 21., 22., 32. szám.

⁷ E. *Babelon*: *Monnaies de la république Romaine*. I. k. 25., 48., 49., 101., 347. l.

⁸ A. *Blanchet*: *Traité des monnaies gauloises*. Paris, 1905., 330., 331., 360., 378., 385. l.

⁹ W. *Schwarz*: *Zeitschrift f. Ethnologie*. XVIII. k. 1886. évf. 381. l. A tászoktetői III. és V. kövön a misztikus jegyek ötször-ötször ismétlődnek.

¹⁰ *Die Symbolik der Mittelaltermünzen*, Berlin 1913. 25. l.

csillagokkal, melyek három érmen ötször ismétlődnek,¹ egy ízben pedig a pentagrammhoz közelálló, vonalból formált hatágú csillag is előfordul.² Egyébként a byzantinus kor keresztyény varázsförmulái már a Kr. u. V. sz.-ban, mint *láz* elleni amulettet említik.³

Nyugati területeken a frankoknál, de főleg a germánoknál (Drudenfuss, Elpenkreutz stb. néven), az egész középkor folyamán, mint a rossz szellemek ellen megvédő misztikus jegy használatos s mint az érmekeket a hamisítók ellen megvédő jegy kerül igen gyakran a középkori francia,⁴ dán és német érmekekre.⁵

Klim. Čermák VIII—XIII. századból származóknak tartja azokat a korongolt edénytöredékeket, melyeket Čáslau-ban a Hradeken ásatott fel és a melyeknek bekarczolt jegyei közt a hálószerűen osztott nagyobb zárt terek, a nyitott formájú egyenes vonalú mesterjegyekre emlékeztető alakok és köztük a pentagramm is több ízben előfordul.⁶ Itt e jegyek inkább mint tulajdonjegyek tűnnek fel. Ilyen minőségben találjuk meg a pentagrammot az 1568—1610. közti időkből származó oldenburgi név és pecsétjegyek közt⁷ és az 1200—1500 közti időkből származtatott észak germán fajjegyek, mesterjegyek közt.⁸

A zsidósággal kapcsolatosan egyik zsidó kéziratban már 1073-ban előfordul.⁹ IV. Károly 1354-ben a prágai zsidóknak hexagrammal és pentagrammal ellátott zászlót ír elő,¹⁰ a mit dr. *Vajda* Béla a pentagrammot illetőleg kétségbe von.¹¹

Keleten középkori alkalmazását az *Aspelin* által finn-ugornak nevezett középorosz területen, a *vladimiri* leletből származó (Moszkva kormányzóság) gyűrű fején találjuk meg, melynek korát *Aspelin* a Kr. u.

¹ J. *Sabatier*: Description générale des monnaies Byzantines, Paris, 1862. II. k. LXIII. t. 19, 20; LXX. 8.

² U. o. LXIX. t. 14.

³ Dr. C. *Wessely*: Neue griechische Zauberpapir (Denkschriften d. k. Akademie d. Wissenschaften. Phil. Hist. Classe. 42. Band. 1893.) 66—68. és 70. l.

⁴ A. *Blanchet*: Numismatique der moyen age et moderne. Paris, 1890. 6 t. 331. sz.

⁵ Dr. F. *Friedensburg*: i. m. 26. l.

⁶ *Zeitschrift für Ethnol.* XVIII. k. 661. l.

⁷ *Sebestyén Gyula*: i. m. 108. l.

⁸ Correspondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine, Darmstadt 1872. nr. 1. — Gr. G *Tocilescu*; Dacia înainte de Romani, Bucuresci, 1880. 944. l. és Z tábla nyomán.

⁹ Facsimiléje: M. *Friedmann*: Seder Eliyahn Rabbah we-Seder Eliyahn Zuta. Wien, 1901. cz. művében.

¹⁰ M. *Grünwald*: Jahrbuch f. jüdische Geschichte u. Literatur. Band IV. Berlin 1901. 331. l.

¹¹ Dávid pajzsa történetéhez. Magyar-Zsidó Szemle 1900. évf. XVII. k. 310—312. l.

VIII. századon innenre teszi.¹ Ugyancsak orosz területen, a romokban heverő chersonesi monostor felásása alkalmával (1895-ben), byzantinus és perzsa izlésű tárgyak társaságában több négyszögletes alakú cserép drb. került elő, melyeknek egy részén a pentagramm, másrészén pedig a két egymásba tolt háromszögből formált hexagramm domborműves alakja látható. Ezeken kívül többek közt elő került még egy XI. századból származó görögfeliratos tábla, több byzantinus izlésű relictum és Commnen Manuelnek több érme. A misztikus jegyű cserepeket azonban az Aranyhordáktól származó és hasonló misztikus jegyekkel ellátott 25 drb. ezüst és 10 drb. aranyérem a XIII., XIV. sz.-ra datálja.²

Ujabb időben az albánoknál a tetoválás kedvelt figurája,³ Marokkóban amulett képen használják,⁴ a germánoknál pedig mint a kuruzslás egyik formai eszköze használatos⁵ stb. stb.

Ha a karcolataink közt vezető szerepet játszó pentagramm társaságában kétszer ismétlődő *heptagramm* elterjedési köre után kutatunk, úgy találjuk, hogy a pentagrammnak e tovább fejlesztett formája ritkábban használatos, sőt abban a szögletes formában, a mint karcolatainkon mutatkozik, sem irodalmi, sem régészeti emlékeken nem leltük fel. Ivalakká lágyított szögekkel azonban a X—XII. századból származó Hakim-Moschee északi minaretjének áttörtművű architehtonikus díszítvényei közt hasonló kivitelű pentagramm stb. társaságában fordul elő⁶ s középkori orosz érmeiken — mint melléktypusok — gyakran szerepelnek olyan geometrikus alakok, melyeket a pentagramm, illetve tovább fejlesztett formái, a 7., 9. stb. szög kerekké lágyított alakjaiképen foghatunk fel.⁷ Byzantinus érmeiken pedig igen gyakori a 7 ágú csillag és pedig a XI. sz.-tól kezdve igen sokszor abban a formában, mely a csillag közepén meghagyott köralakú nyílással szinte érezteti heptagrammjaink szerkezeti sajátosságát.

És ha végül a pentagrammtól és heptagrammtól eltérő szerkezeti formát mutató *hexagrammot* tekintjük, úgy találjuk, hogy e misztikus jegyet napjainkban általában a zsidóság kizárólagos symbolumául, szent jelvényeként tekintik. Neve a zsidóságnál Magen David (Mogen Dovid), vagyis Dávid paizsa. De nemcsak a zsidóság, hanem főleg az arabság, törökség körében is használatos, a hol Salomas-, Szuleiman pecsétje

¹ Antiquités du nord Finno-Ougrien. Helsinki 1878. III. k. 1049. sz.

² *Otset imperatorszkoj arch. Komissii Szpb.* za 1895. szt. 91. 92. risz. 230. 232.

³ *Zeitschrift f. Ethnologie*, XXXIII. k. 47—48. l.

⁴ U. o. XVIII. k. 676. l.

⁵ U. o. XIII. k. 132. l. Veszettség elleni varázsszer.

⁶ S. Flury: Die ornamente der Hakim- und Ashar-Moschee. Heidelberg, 1912. XXIX. t. 4. 5. XXXIV. t. 4.

⁷ *Chaudoir*: Aparçu les Monnaiz Russes, St. Petersburg—Paris 1836. II. t. 1—7.

néven ismeretes. Hívják Salamon pecsétjének is s ilyen néven a zsidók Salamon királyával hozzák összeköttetésbe.

Azok a tudósok, a kik e misztikus jegyet a zsidóság szempontjából tüzetesebb vizsgálat alá vették s kutatták eredetét, — igen eltérő eredményekre jutottak, de abban mindannyian megegyeznek, hogy sem a Biblia, sem a Talmud nem ismeri s a rabbinusi irodalomban sincs említve. Jelentős szerepet a hexagrammnak csak a XII—XIII. században falsificált *Zohar* tulajdonít, a miből dr. *Vajda Béla* azt a következtetést vonja le, hogy e misztikus jegyet, — a melyet a Krisztus születése körüli időkben Egyiptomban feléledt neoplatonicus és neopythagoricus theosophiai irányzat misztikus bölcséleti fogalmainak jelölésére hívott új életre, — a keresztes hadjáratok idejében a templariusok hozták magukkal Európába, a hol Spanyol és Franciaország területén, a Talmud szellemétől teljesen idegen theosophicus alkalmazását a *Zohar* falsificatora a XII—XIII. sz.-ban szélteben megtalálta.¹ Dr. *Blau Lajos*, a kérdés egyik legalaposabb ismerője² az eredet kérdését nem látja tisztázottnak, de azt a nézetet (*Henry*: La magie dans l'Inde antique), melyszerint a hindu magiába a semiták közvetítették volna, elveti, mert a név egyáltalán nem mutat zsidó, vagy semita eredetre.³

Végül *M. Grünwald* véleményére hivatkozunk, a ki a babyloniai kosmogoniában keresi eredetét, honnan szerinte az arabság közvetítésével jutott a zsidósághoz, a hol az arabság körében *Salomos* paizsa néven ismert jegy *Dávid paizsa* nevet kapott.⁴

Bármint álljon is az eredet kérdése, annyi bizonyos, hogy zsidó vonatkozásban alkalmazását elég korán megtaláljuk. A tarantoi múzeum zsidó és görög nyelvű felírtos sírkövein a hexagrammot az elhaltak neve után bekarcolva többször megtaláljuk. A sírkövek korát pedig hozzátétőlegesen a Kr. u. III—IV. századra lehet helyezni.⁵

Középkori alkalmazására például IV. Károlynak a prágai zsidók részére 1354-ben kiadott rendeletét idézzük, melyben meghagyja a zsidóknak, hogy pentagrammával és hexagrammával ellátott zászlókat használjanak. Dr. *Vajda Béla* ugyan kétségbevonja a pentagramm szempontjából az ide vonatkozó tudósítás helyességét, de a mint előbb láttuk — pentagrammával, zsidó vonatkozásban, korábbi emlékeken is találkozunk.

¹ *Magyar-Zsidó Szemle*: 1900. XVII. k. 310—322. l.

² *The Jewish Encyclopedia*. New-York. I—XII. k. Magen Dávid alatt.

³ Hozzáintézett levelemre adott szives válaszában oda nyilatkozott, hogy a hexagrammból zsidó eredetre következtetni nem lehet.

⁴ *Jahrbuch f. jüdische Geschichte und Literatur*. Berlin, 1901. évf. 131. lap.

⁵ *H. M. Adler*: *The Jews in Southern Italy*. *Jewish Quarterly Review*, London. XIV. k. 1901—1902. évf. 111—115. l.

A hexagramm használata azonban — a mint már fennebb is jeleztük, — nincs a zsidóságra korlátozva, mert a középkor folyamán keresztyén és mohamedán vonatkozásban egyaránt ismételt felleljük és pedig abban a formában, mint karczolatunkon. A kora-középkori keresztyén *kopt* emlékek közt az áldozati kenyér bélyegzésére szolgáló fabélyegeken, más rendeltetésű agyagbélyegzőkön és a Nilus iszapjából készült dugókon elég gyakran fordul elő. *Strzygowski* ez emlékekről megjegyzi, hogy a Salamon pecsétjének nevezett pentagrammban (?) nem kell minden esetben okvetlenül keresztyén vonatkozást látnunk, mert e jegyet ó-arab sírköveken is gyakran felleljük.¹ Ugyancsak Egyiptom területén, de jóval későbbi időben, a Mameluk dinastia tagjának, a XIV. század végén uralkodó El-Melik szultánnak az érmein szerepel e misztikus jegy.² Minden bizonynyal az arabság közvetítésével jutott el Tripolisba, Marokkóba, a hol a XVIII. sz. végén és XIX. sz. elején vert érmek egyik főtypusaként jelentkeznek. — Az európai törökségnél I. Soliman (Szuleiman pecsétje) bronzérmein találjuk meg (1520—1566),³ a mi arra mutat, hogy használata a törökségnél a XVI. század elejénél korábbra alig nyúlik vissza. Ellenben délorosz területen a már említett chersonesi kolostor romjai közt — a pentagramm társaságában — az Arany-Hordák érmeivel datálva találjuk.

Lehetséges tehát, hogy e misztikus jegy a zsidóság köréből terjedt el a fentebb hivatkozott keleti területekre, de a míg e feltevés helyességét zsidó emlékek megbízhatóan nem igazolják — sokkal inkább úgy tűnik fel, mintha a zsidóság a keleten s főleg az arabság körében használatos misztikus jegyet később és épen arab hagyományokból adoptálta volna.

Helytelen képet alkotnánk azonban, ha azt hinnők, hogy csupán keleten s főleg az izlam körében találjuk fel a hexagrammot, mert keresztyény vonatkozásban is gyakran előfordul. A említett kopt emlékektől eltekintve, már Kis Pipin denariusain ott szerepel,⁴ s gyakori típusa a XII—XIII. sz.-beli flandriai érmeknek,⁵ s hogy egyebet ne említsünk, a karczolatainkon látható szerkezeti formával, mint melléktyus tűnik fel III. Comnen János (1342—1344) és IV. Comnen János (1447—1458) byzantinus érmein.⁶ A byzantinus érmeken való e késői feltűnése az említett császárok alatt, alkalmat ad arra a feltevésre, hogy e

¹ *Catalogue général des antiquités Egyptiennes du musée du Caire*. B. XII. Koptische Kunst. (Wien, 1904.) 8808., 8988., 8989., 9006., 9028. sz.

² *Pietraszewsky*: Numi Mohamedani. Berołini, 1843. IV. t. 185. sz.

³ *Neumann*: Kupfer Kabinet, Prag. 1858—1872. III. k. 102—113. l.

⁴ J. *Lelewel*: Numismatique du moyen-age. Paris, 1835. 6. táb. 2. sz.

⁵ *U. o.* Szöveg. 272. l.

⁶ *Sabatier*: i. m. II. k. LXIX. t. 4., 5. sz. és LXX. t. 3. sz.

területen formai alkalmazásukban idegen s épen keleti hatásokat lássunk. A formai alkalmazást azért hangsúlyozzuk, mert a hatszög, hatágú csillag alakjában már igen korán jelentkezik, de karczolatunkon látható szerkezeti formával byzantinus érmeken először csak a XIV. és XV. sz.-ban tűnik fel. Ugyancsak a késő középkorból származnak azok a byzantinus edénytöredékek, melyeknek *bekarczolt* díszítményei közt a gammadium, labirinth, és a különböző keresztalakokkal és vonalkázással osztott kisebb-nagyobb terek társaságában a hexagramm is fellelhető.¹

A misztikus sokszögek előfordulásának idejére és helyére vonatkozó fenti összeállításunkat korántsem tekintjük kimerítőnek, sőt ellenkezőleg tudjuk, hogy a régmúltból, a közelmúltból és még inkább a jelenből — hisz erre nem is terjesztettük ki figyelmünket — felsorolható esetek e misztikus jegyek elterjedését illetőleg most hivatkozott chronologiai és geographiai határokat sok tekintetben kitágítják s figyelmesebb vizsgálódás mellett misztikus jelentőségük is színeződni fog. Nyomon követésüket nagyban nehezíti az a körülmény, hogy még a szakemberek sem igen tesznek különbséget pentagramm és hexagramm közt, hanem önkényesen hol az egyikre, hol a másikra alkalmazzák az épen meg nem felelő elnevezést.

A felsorolt adatok alapján tehát a pentagrammot visszamenőleg a Kr. e VI—III. századig (Pythagoras—Pytane és Középitália érmei), a hexagrammot a Kr. u. III(?)—VI. századig (zsidó—kopt emlékek) és a heptagrammot a Kr. u. X—XI. századig (Hakim—Mosche) sikerült követnünk. Az idézett példákából láthatjuk továbbá, hogy e misztikus jegyeket ha nem is a görögség (Pythagoras), de minden bizonynyal Kelet babonás hiedelme (Hinduk, babyloniak) teremtette meg, honnan egyrészt a görögség közvetítésével (a pentagramm) a rómaiakhoz, druidákhoz s másrészt főleg az izlammal (hexagramm) Észak-Afrikán át Hispaniába, onnan a frankokhoz, germánokhoz, a nyugati szlávokhoz stb. jutott el s mind ezen területeken az egész középkoron át, mint a ros szellemek s általában a lelki, anyagi károk ellen megvédő misztikus jegy (tulajdonjegy, védjegy stb. alakjában is), sőt mint a kuruzslás egyik formai eszköze napjainkig fentartotta magát. Magyar vonatkozásban semmi bizonyosat nem sikerült megtudni felőlük, de bizonyosra vehető, hogy hazai földön is szerepet játszottak.

Azt, hogy közép- és dél-keleteurópai területekre még az ókor folyamán eljutottak volna, tudtunkkal emlékek nem igazolják, csak az látszik bizonyosnak, hogy pentagrammot az *Aspelin* által finn-ugornak nevezett közép-orosz területen a Kr. u. VIII. század táján, a hexa-

¹ Oskar Wulff: Altchristliche und Mittelalterliche Byzantinische und Italienische Bildwerke. Königl. Museen zu Berlin. Berlin, 1911. B. III. XXIV. t. 2122. sz.

grammot pedig pentagramm társaságában, a mongolság által hosszú időn át megszállva tartott délorosz területen a XIII., XIV. sz.-ban kétségkívül megtaláljuk.

A középkori keresztényiség babonás miszticismusában e misztikus jegyek a pogányság hagyományaképpen jelentkeznek (a pentagramm bizonyosan) s amenynyire keresztényen vonatkozásuk elvitathatatlan, épen anynyira bizonyos, hogy más vallások körletében is elterjedésnek örvendtek.

Hogyan, mikor és milyen vonatkozásban kerültek e misztikus jegyek karczolatai a tászoktetői andesit-tömbökre, az eddigi megfigyelések alapján alig dönthető el. Csak az látszik bizonyosnak, hogy nem pusztán esetlegességgel van dolgunk, mert alig hihető el, hogy valaki e havasi jellegű hegytetőn a csaknem üvegkeménységű andesit-tömbökre e misztikus jegyeket csupán kedvtelésből véste, karczolta volna fel. Bizonyosnak látszik továbbá, hogy a misztikus sokszögek egymás között, de a többi zártformájú karczolatokkal is egy eszmekörből fakadnak s legalább is közel egykorúak. A III. kő — a mint a leírásban már említettem — egyik hosszanti végével, vagy féltojásidomú alsó részével nyugodhatott eredetileg a földön. E helyezete az oldalfal karczolatait az időjárás viszontagságai ellen jobban megvédte, mint az esőnek, hónak, szélnek stb. inkább kitett felsőlap karczolatait. Az V. kő felső lapjának karczolatai közt a misztikus sokszögeket is megtaláljuk még pedig csaknem abban a gyöngye fenntartásban, a mely a III. kő felső lapjának kettősvonalú karczolatait jellemzi. Ha a két kövön jelentkező azonos misztikus jegyek eltérő fenntartásából következtetnünk szabad, jókora idő elmulást tételezhetünk fel azóta, hogy a karczolatok a kövekre kerültek. Ezt az időt azonban — ítéletünk szerint — a most tárgyalt misztikus jegyekkel nem mérhetjük meg, mert hisz a mint láttuk az utóbbiak közt vezetőszerpet játszó pentagramm — úgyszólván geographiai, nationális és vallási megkötöttség nélkül — több, mint kétezer esztendő múltára tekinthet vissza.

A hivatkozott példák alapján a hexagramm ugyan a Kr. u III—VI.-ig, a heptagramm pedig a Kr. u. X—XI. századig visszamenőleg jelezné a karczolatok alsó korhatárát, de ki tudja, hogy holnap nem kell-e e megállapításokat lényegesen megváltoztatni, hisz jelen alkalommal a heptagrammot csak a X—XI. századig sikerült követnünk, holott a pentagrammal azonos szerkezete alapján, jóval korábbi előfordulását is feltételezhetjük. Másfelől e misztikus figurák különböző vonatkozásban napjainkban is használatosak.

Önként felvetődik a kérdés, hogy a misztikus sokszögek — a nyitott formájú tulajdonjegy-féle vésetek, karczolatok társaságában — nem tekinthetők-e minden symbolikus vonatkozás nélküli, egyszerű tulajdonjegyek-

nek? A székelység körében használatos tulajdonjegyek tanulmányozása, ismerete ma még csak kezdő stadiumban van. Lehetség, hogy akadnak közöttük ilyen zárt formájú kombinált figurák is. Ma azonban csak annyit mondhatunk, hogy az általunk *Sebestyén Gyula* és dr. *László Ferencz* gyűjtéséből ismert székely tulajdonjegyek, illetve fajjegyek közt olyanokat, melyek ezekkel összevethetők volnának, nem találtunk. Ezek a nyitott formájú mély vésetekkel és karczolatokkal mutatnak szoros vonatkozást. Ellenben a hivatkozott oldenburgi név- és pecsétjegyek közt, az északi germán tulajdonjegyek közt és a vladimiri gyűrűfején is, mint tulajdonjegy jelentkezik a pentagramm. Továbbá, a karczolataink közt fellelhető, svastikából fejlesztett egyenszárú keresztalakra (13. kép. 3. f) tökéletes analógiát egyrészt a svéd runás kövek, másrészt a romániai Slon (Práhova tartomány) vidékéről származó téglá és kő mesterjegyek szolgáltatnak, mely utóbbi analógiának tulajdonjegy karakteréhez — *a közölt jegyek sorozatába látva azt* — alig férhet kétség.¹ Ha azonban megfigyeljük, hogy e zárt formájú jegyek a nyitott formájú tulajdonjegyek közül, melyek közé itt is, ott is beillesztettek, mennyire kírának — világosan állhat előttünk, hogy az egymástól messze eső területeken e formai egyezést nem tekinthetjük úgy, mint a tulajdonjegyek technikai kivételében mutatkozó, mondhatni nemzetközi szokásból folyó véletlen egyezést (a nyitott formájú tulajdonjegyeknél ez gyakori jelenség), hanem ez egyezés sokkal inkább annak tudható be, hogy a széltében elterjedt misztikus jegyeket itt is, ott is valaki tulajdonjegyül választotta, még pedig minden bizonynyal az épen neki tulajdonított magikus erőre való tekintettel. A tászoktetői köveken tehát a kombinált sokszögek, *mint tulajdonjegyek* is tölthettek be *misztikus* hivatást. Sőt az a körülmény, hogy változatlan formával egy ugyanazon kövön is többször ismétlődnek — azt mutatja, hogy több misztikus, mint profán vonatkozást láthatunk bennük. E mellett szól a többi zárt formájú karczolat formai sajátossága is, mely főleg a keresztalakra emlékeztető figuráknál (8. kép a; 9. kép 1. l; 13. kép 3. f) törekszik hasonló kombinációkra. De ott találjuk társaságukban a vonalkázással osztott, keresztalakokkal tagolt nagyterjedelmű karczolatokat is, melyek minden kétséget kizárólag át lépik a tulajdonjegyek formai körét, de a melyektől a többi zárt formájú alak formai alapon nem választható el.

A svastikából fejlesztett egyenszárú keresztalak (13. kép 3. f.) — a mint fennebb is említettük — egyrészt a romániai Slon vidékéről származó téglá- és kőjegyek közt, másrészt pedig a svéd runás kőemlékeken nyer analógiát, mely utóbbiban *Goblet d'Alviella* a svastikából keresztényen hatás alatt fejlesztett egyenszárú kereszt alakját látja

¹ *Tocilescu*: i. m. Z tábla.

s ennek megfelelően a figurának symbolikus vonatkozást tulajdonít.¹ Mennyivel inkább elmondhatjuk ezt a III. kő felső (kettőzött vonalú) és nyugati oldallapján látható alakról, melynél még világosabb formákkal ismétlődik az a törekvés, hogy az egyszerű kereszt egy komplikáltabb vonalvezetésű keresztbe illesztessék bele. Ennek ellenére tartózkodunk attól, hogy az utóbb említett kombinált formákban határozott keresztyn vonásokat lássunk, mert igaz ugyan, hogy a keresztyn symbolizáló művészetben a keresztképzésnél, főleg az ókor és középkor folyamán, a kombinációra való törekvés nagyon érvényesül, de ilyen zárt formákra, hasonló technikával párosult analógiákat az öntudatos keresztyn symbolismus alig mutat fel. A mennyiben a 13. kép 3. a jelzésű alakjában a hal alakot, ugyanazon kép s jelzésű figurájában pedig a labarum alakját helyesen ismerjük fel — ezek szintén a keresztynség mellett bizonyítanak, a minék a svastika és a két kövön ötször-ötször ismétlődő misztikus sokszögek (Krisztus öt sebét is jelenthetik) sem mondanak ellent, de miután mindezen figurák, alakok a keresztynségen kívül álló s gyakran pogány vonatkozásban is fellelhetők, nyomósabb bizonyítékok hiányában — csupán az eddigi megfigyelésekre támaszkodva — e kérdésben határozottabb álláspont elfoglalásától ez alkalommal tartózkodunk. Legfennebb annyit mondunk, hogy a mennyiben e karczolatokban valóban keresztalakokat kellene látnunk, úgy keresztyn és főleg byzantinus hatásokat tétélezhetünk fel, mert figuráinkhoz legközelebb álló alakokat a byzantinus jellegű keresztképzés szolgáltatta.

III. kövünk felső lapjának kettőzött vonalú keresztalakjára már előbb idéztünk byzantinus példákat. Ennél a figuránál a keresztjelleg még leginkább kidomborodik s úgy tűnik fel, mintha alapformja az ú. n. mankós kereszt volna. Ha keresztyn vonatkozást tétélezünk fel, a III. kő oldalfalának l jelzésű karczolatában szintén a mankós kereszt alapformáját láthatjuk. E keresztalakkal pedig byzantinus érmeken először I. Justinianusnál (527—565) találkozunk² s ugyancsak a byzantinus érmeken a X—XI. századokban tűnnek fel az ismétlés, tétézés által kombinált kereszttek, de a melyek az emlékeinkkel rokon technikai eljárást mutató éremmetsző-művészetben mindig nyitott formák maradnak. A mankós kereszt egy későbbi változata I. Zimisces János érmein (969—975) abban a formában tűnik fel, melynél a kettős vonalú kereszt vonalközeibe gömböcsökből formált kereszt illeszkedik, míg a kereszt szárainak végén kifelé nyíló félhold alakok ülnek. Hasonló formában

¹ La migration des symboles. (Paris, 1891.) 50. l.

² J. Sabatier i. m. XII. t. 22., 23. sz.

jelentkezik a kereszt egyik Árpádkori magyar oboluson,¹ mely formától utóbb említett karczolatunk feltételezett alapformája csak annyiban tér el, hogy a kereszt szárainak végén ülő félholdak karczolatunknál szögletes kivitelben jelentkeznek, a mire Árpád-házi éremtypusaink közt szintén találunk példát.²

E formától csak egy lépés van a mi keresztformánkhoz, csak a félholdak szomszédos végeit kell összekötnünk, hogy elérjük a zárt formát. Ezt a lépést azonban — a mennyire azt az érvek igazolják — a byzantinus keresztképzés nem tette meg, ellenben keleti hatásokat mutató Árpád-házi érmeink egyike arról tanuskodik, hogy Árpád-házi éremtömszőink a zárt formát nagyon is megközelítették.³ Általában a II. Endrét (1205—1235) megelőző időből származó éremképeink a keresztképzésben a tászoktetői ennemű karczolatokkal sok rokonvonást mutatnak és pedig főleg ott, a hol a byzantinus hatások mellett, a keleti és főleg mohamedán művészi hatások is érezhetőkké válnak. E két művészi irány találkozásának eredményeként foghatjuk fel pl. a *terslevi* kincslelet⁴ filigrános csüngő-díszei közül azt, a melynél a középre helyezett byzantinus izlésű keresztet fonadékos díszítés veszi körül olyan módon, hogy a kereszt a fonadékkal együtt hivatkozott árpád-házi érmünk típusát s egyben karczolatunk kombinált formáját is érezteti. A *terslevi* kincslelet korát pedig IX—X. századbeli európai és főleg keleti mohamedán érvek datálják. Látjuk tehát, hogy a keresztényen symbolismus karczolatainkat leginkább megközelítő zárt formájú kereszt alakokat főleg a IX—XII. századokban és ott mutat fel, a hol a keresztalak keleti jellegű díszítő motívumokkal társul.

Másfelől pedig hivatkozunk azokra a kora középkori régészeti emlékekre, melyeknek díszítményei sok formai rokonságot mutatnak ennemű karczolatainkkal, így többek közt azokra a Marovingkori áttörtművű fémdíszítményekre, melyeket *Lindenschmit* idézett munkájában a XVII. táblán közöl s a melyek közül a 10. sz. alatti utóbb tárgyalt karczolatunkkal feltűnően egyező formát mutat, míg a többi az ugyancsak kombinált formákkal megjelenő svastikák és egymásba helyezett négyzetek révén mutat azokkal sok formai és még több eszmei rokonságot. *Hazai* kora középkori leleteink közül pedig utalunk a jórészt egymásra

¹ Dr. *Zimmermann Lajos*; Pótlék a *Corpus Nummorum Hungariae* I. füzetében. (Budapest, 1907.) 8. sz.

² Dr. *Réthy László*; *Corpus Nummorum Hungariae*. Magyar Egyetemes Éremtár. (Budapest, 1898.) I. k. 151—152. sz.

³ *U. o.* 162. sz.

⁴ *Mémoires de la Société Royale des antiquaires an Nord* Copenhague 1913. Nouvelle série. III. tábla.

helyezés által kombinált keresztalakokra,¹ az állatfejes svastika alakokra² és a fenéki temető egyik szíjvégének központi díszítményére, mely utóbbi az egymásnak ellentétesen elhelyezett négy villaszerű taggal a III. kő oldalfalának keresztalakját juttatja eszünkbe.³

Szólanunk kellene még a III. kő vonalkázással és keresztyszerű alakokkal tagolt nagyobb terjedelmű karczolatairól, de ezek nagyrészt phantastikus alakoknak tűnnek fel, melyekre analogiát keresni eredménytelen munkának látszik. A nagyszentmiklósi kincs egyik edényének rombuszos formákat mutató karczolatára inkább az egyező technikai eljárás, mint a formai hasonlóság alapján hivatkozunk,⁴ míg a karczolatok keresztyszerű alakjai kora-Árpádkori érmeink néhányának keresztalakjára emlékeztetnek.⁵ A közelükben álló nyitott formájú mélyebb vésetek úgy tűnnek fel, mintha írásjegyek volnának és a karczolatokra vonatkoznának. Ha az egymáson átfűzött véseteket szét szabad választanunk, olyan jegyeket kapunk, melyek egyfelől a székely rovás-írásos betűkhöz, másfelől a runákhoz hasonlítanak.

A hivatkozott analogiáknak bár közös hibája, hogy velük legtöbbször karczolatainktól merőben eltérő technikai eljárás kapcsolódik, — a mi analogiai értéküket sok tekintetben labilissá teszi, — mégis úgy tűnik fel, hogy azt a kort, melybe ennemű emlékeinket helyezhetjük, legalább megközelítőleg, a hivatkozott analogiák jelölik.

Ha most már tekintetbe vesszük a karczolatainknál érvényre jutó egymásmellettiséget, a különböző technikai eljárás és formai sajátosság alapján feltételezhető chronologiai különbségek jórészt elenyésznek, illetve illet csak a kettőzött vonalú és szimpla vonalú karczolatok közt tételezhetünk fel, mert ezek azok, amelyek egymást több ízben keresztetik. Ezt a chronologiai nivellálást az ókortól mondhatni napjainkig internacionális formákka! használatban levő túljadonjegyféle vésetek és a misztikus sokszögek megerősítik, a hivatkozott analogiák nagy zöme pedig megerősíteni látszik. Ez esetben azonban a különböző természetű karczolatok közt összefüggést is kereshetünk, de hogy milyen összefüggést, arra az eddigi megfigyelések alapján alig felelhetünk. Csak az látszik bizonyosnak, hogy a míg a nyitott formájú karczolatokban, vésetekben — hogy úgy mondjuk — profán vonatko-

¹ *Hampel J.*: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. Budapest, 1894—1897. I. k. XXXXIV. t. 1—4. LVI. t. 2. II. k. CCCXXV. t. 2.

² *U. o.* I. k. LXI. t. 7., 12.; LXXXV. t. 1a.

³ *U. o.* I. k. LXXXVIII. t. 8.

⁴ *Hampel J.*: i. m. CLXXXIV. t. 16. Érdekes, hogy az edény-karczolat közelében látható rövid vonalkás karczolatok — köveinken is feltalálhatók (9. kép 2.; 13. kép 1.)

⁵ *Dr. Réthy L.* i. m. I. k. 33—35., 53. sz.

zásokat s egyrésztükben írásjegyeket is láthatunk, addig a zárt formájú karczolatokban inkább misztikus, symbolikus vonatkozásokat kereshetünk, mert ez utóbbiak közt számbelileg vezető szerepét játszó sokszögektől a misztikus vonatkozás el nem vitatható, a többi zárt formájú karczolat pedig hasonlóan kombinált formájával ezekhez csatlakozik. A miszticizmus korának megítélése azonban még a keresztyénség szempontjából is csak viszonylagos lehet, tartamát pedig nagyban befolyásolta az a körülmény, hogy milyen népelemek éltek azzal.

A lelőhely fekvése a magas hegytetőn amellet szól, hogy a sziklakarczolatok olyan elemektől származnak, akiket foglalkozásuk, életmódjuk kötött a hegytetőkhöz, a hol a karczolatok készítésére a természetes sziklatömbök önként kínálkoztak. A lelőhely geographiai helyzete a Maros és Olt folyók forrás vidékén, a Maros és Szereth folyók vízválasztójának közvetlen közelében sokkal inkább déli és keleti, mint nyugati hatások feltételezésére ad alkalmat, a mit a hivatkozott analogiák többsége és karczolatainknak miszticizmusra való törekvése is támogatni látszik.

A tászoktetői sziklakarcolatok ismertetését ezekben kívántuk adni. Pontosabb kormeghatározástól, ethnologiai vonatkozások érintésétől tartózkodtunk, a mit egyrészt a karczolatok természete, a közvetlen analogiák hiánya, másrészt pedig az indokol, hogy ilyen irányú biztosabb útmutatásokat az idej kiszállás eredményeitől várunk.

Dr. Kovács István.